MASOC 2.4 M

एम.ए.समाजशास्त्र

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० नुसार

सुधारित अभ्यासक्रम

सत्र - II

स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र

© UNIVERSITY OF MUMBAI

प्राध्यापक रविंद्र द. कुलकर्णी
कुलगुरू,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई

डॉ. अजय भामरे
प्र-कुलगुरु,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई

प्राध्यापक शिवाजी सरगर
संचालक,
दूरस्थ आणि ऑनलाईन शिक्षण केंद्र,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई

प्रकल्प समन्वयक : **श्री. अनिल बनकर**
सहयोगी प्राध्यापक इतिहास आणि
प्रमुख कला शाखा,
दूरस्थ आणि ऑनलाईन शिक्षण केंद्र,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई

अभ्यास समन्वयक : **प्रा. पंक्ती सुर्वे**
सहाय्यक प्राध्यापक (समाजशास्त्र)
दूरस्थ आणि ऑनलाईन शिक्षण केंद्र,
मुंबई विद्यापीठ, मुंबई

संपादक : **प्रा. सचिन सनगरे**
गोगटे जोगळेकर महाविद्यालय,
रत्नागिरी, जि. रत्नागिरी

लेखक : **प्रा. संजय कांबळे**
शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर

जानेवारी २०२५, मुद्रण - १, ISBN - 978-93-6728-330-1

प्रकाशक : संचालक, दूरस्थ आणि ऑनलाईन शिक्षण केंद्र,
मुंबई विद्यापीठ, विद्यानगरी, मुंबई -४०० ०९८.

अक्षर जुळणी व मुद्रण : मुंबई विद्यापीठ मुद्रणालय,
विद्यानगरी, सांताक्रुझ (पूर्व), मुंबई - ४०००९८

अनुक्रमणिका

क्रमांक	अध्याय	पृष्ठ क्रमांक
१.	स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र	०१
२.	स्त्रीवादी संशोधनासाठी मार्ग	११

❖❖❖❖

510. FEMINIST EPISTEMOLOGY
[02 Credits, Lecture hours: 30]
[Total Marks: 50. University assessment: 25; Department/College assessment: 25]

Course Objectives

1) The course is designed to familiarize students with feminist research methods.
2) To explore the different methodological tools using a feminist lens.

Course Outcomes

1) The students will understand the epistemological basis of different theories and methods using a feminist lens.
2) The students will be able to uncover the male bias in existing social science methods
3) The students will become acquainted with the use of different feminist methods

Unit I: Introduction

a) Feminist Research: Values, Knowledge & Methods
b) Critique of Social Sciences & emergence of Feminist Research Methodology
c) Feminist Empiricism: Uncovering Male Bias

Unit II: Avenues for Feminist Research

a) Situated Knowledges [D. Haraway]; Feminist Standpoint [D. Smith]
b) Difference Matters [P H Collins]
c) Global Feminist Research [C T Mohanty]

References

Acker, Sandra (2000) In/out/side: positioning the researcher in feminist qualitative research. Resources for Feminist Research 28 (1/2): 189-208.

Cook, Judith & Mary Margaret Fonow (1986) Knowledge and women's interests: issues of epistemology and methodology in feminist sociological research. Sociological Inquiry 56 (1): 2-29.

Collins, Patricia Hill "Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought" in Harding 2004

Collins, Patricia Hill (1991) Learning from the outsider within: the sociological significance of Black feminist thought. In Margaret J. Fonow& Judith A. Cook (eds) Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research. Indianapolis: Indiana University Press, 35-59.

Fonow, Margaret J. & Judith A. Cook (eds) Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research. Indianapolis: Indiana University Press.

Harding,Sandra ed., *The Feminist Standpoint Theory Reader* New York and London: Routledge, 2004

Harraway. D. 1988. Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective, in Feminist Studies, Autumn, 1988, Vol. 14, No. 3 (Autumn, 1988), pp. 575-599

Hesse-Biber, Sharlene Nagy. Ed.2014. Feminist Research Practice: A Primer. Sage

Hesse-Biber, Sharlene, Christina Gilmartin& Robin Lydenberg (eds) (1999) Feminist approaches to theory and methodology: an interdisciplinary reader. New York: Oxford University Press.

Maynard, Mary (1994) Methods, practice, and epistemology: the debate about feminism and research. In Mary Maynard & June Purvis (eds) Researching Women's Lives from a Feminist Perspective. London: Taylor & Francis, 10-26.

Mies, M. 1979. Towards a Methodology of Women's Studies.Institute of Social Studies.No. 77, November.

Mies, Maria (1991) Women's research or feminist research?The debate surrounding feminist science and methodology. In Margaret J. Fonow& Judith A. Cook (eds) Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research. Indianapolis: Indiana University Press, 60-84.

Mohanty, C. T. 2003. Feminism without Borders-Decolonising Theory, Practicing Solidarity. Duke

University Press. USA.
Narayan, Uma “The Project of Feminist Epistemology: Perspectives from a Non-western Feminist” in Harding, 2004
Oakley, Anne (1981) Interviewing women: a contradiction in terms.In Helen Roberts (ed.) Doing Feminist Research. London: Routledge & Kegan Paul, 30-61.
Smith, Dorothy“Women’s Perspective as a Radical Critique of Sociology” in Harding, 2004
Stanley, Liz (ed.) (1990) Feminist Praxis: Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology. London & New York: Routledge.

Any other relevant text or reading suggested by the teacher

१

स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र

घटक रचना :

१.० उद्दिष्टे

१.१ स्त्रीवादी संशोधन: मूल्ये, ज्ञान आणि पद्धती

१.२ सामाजिक विज्ञान आणि स्त्रीवादी संशोधन पद्धतीचा उदय

१.३ स्त्रीवादी अनुभववाद: पुरुष पूर्वाग्रह उघड करणे

१.४ सारांश

१.५ प्रश्न

१.६ संदर्भ

१.० उद्दिष्टे (OBJECTIVES)

विद्यार्थ्यांना स्त्रीवादी संशोधन पद्धती आणि स्त्रीवादी संशोधन पद्धतींची मूल्ये आणि उद्दिष्टे यांची ओळख करून देणे.

१.१ स्त्रीवादी संशोधन: मूल्ये, ज्ञान आणि पद्धती (FEMINIST RESEARCH: VALUES, KNOWLEDGE & METHODS)

ज्ञानरचनावाद हा ज्ञानाचा सिद्धांत आहे ते ज्ञान कसे निर्माण केले जाते, ज्ञान आणि सत्ता यांच्यातील संबंध तसेच ज्ञानाची व्याप्ती, पद्धती, मर्यादा आणि वैधता यासारख्या इतर घटकांचा अभ्यास करते. संशोधन पद्धती, कार्यपद्धती आणि ज्ञानरचनावाद हे व्यापक संशोधन रचना किंवा प्रक्रियेतील परस्परसंबंधित संज्ञा आहेत. संशोधन पद्धती ही सामाजिक घटना किंवा घटनांबद्दल माहिती संकलित करण्यासाठी वापरली जाणारी साधने आणि तंत्रे आहेत, तर संशोधन पद्धती म्हणजे सैद्धांतिक अभिमुखतेचा संदर्भ आहे, जो संशोधक संशोधन प्रक्रियेला लागू करतो. पद्धती म्हणजे संशोधन कसे पुढे जावे याचे विश्लेषण आणि सिद्धांत हे संशोधन प्रक्रिया कशी लागू करता येईल अशा प्रकारे, संशोधन पद्धती ही साधने आहेत आणि ती गुणात्मक किंवा परिमाणात्मक असू शकतात; संशोधन पद्धती म्हणजे निवडलेल्या संशोधन साधनांचा उद्देशपूर्ण वापर करणे. ज्ञानरचनावाद म्हणजे संशोधक ज्ञान निर्मितीसाठी वापरत असलेल्या पद्धती आणि पद्धतींचे सैद्धांतिक औचित्य स्पष्ट करणे होय.

स्त्रीवादी संशोधन हे विशिष्ट स्त्रीवादी पद्धती, कार्यपद्धती किंवा ज्ञानरचनावादाचे पालन करते असे म्हणणे कठीण आहे, परंतु स्त्रीवादी विद्वानांच्या कार्यांमध्ये काही वैशिष्ट्ये समान असतात हे खरे आहे.

पहिल्या स्थानावर, स्त्रीवादी संशोधक केवळ स्त्रियांवरील संशोधनासाठीच नव्हे तर स्त्रियांसाठी आणि स्त्रियांच्या बरोबरीने समर्थन करतात.

दुसरे म्हणजे, स्त्रीवादी संशोधक माहिती संकलित, विश्लेषण आणि सादर करण्याच्या आव्हानात्मक परंपरागत मार्गांद्वारे पद्धतशीर नवकल्पनामध्ये सक्रियपणे गुंतलेले आहेत. सुरुवातीला, यात आव्हानात्मक सकारात्मकतावादी चौकट हि महिलांच्या अनुभवांचे आणि दैनंदिन जगाचे दस्तऐवजीकरण आणि प्रतिनिधित्व करण्यासाठी परिमाणात्मक पद्धतींचे वर्चस्व समाविष्ट होते. तथापि, नंतर, स्त्रीवादी संशोधकांनी गुणात्मक दृष्टीकोनांसह परिमाणात्मक पद्धती स्वीकारल्या आणि वापरल्या जातात. अशाप्रकारे, स्त्रीवादी संशोधनामध्ये विविध पद्धती आणि ज्ञानशास्त्रीय दृष्टिकोनांचा समावेश होतो. जर आपली संशोधन पद्धती स्त्रीवादी सिद्धांतांवर आधारित असेल, तर तो एक ज्ञानशास्त्रीय प्रश्न बनतो कारण अशा पद्धती सहसा संज्ञा, संरचना आणि ज्ञान निर्मितीच्या मर्यादांची चौकशी करतात.

तिसरे म्हणजे, स्त्रीवादी संशोधन मुख्यत्वे सामाजिक परिवर्तन आणि सामाजिक न्यायाच्या मुद्द्यांशी संबंधित आहे. स्त्रीवादी संशोधन समाजातील वास्तवाचे स्वरूप असमान आणि श्रेणीबद्ध आहे या आधारे सुरू होते, हे आव्हान आणि बदलण्याचे उद्दिष्ट आहे.

स्त्रीवादी संशोधनाच्या या मूलभूत वैशिष्ट्यांमध्ये आणखी दोन मूल्ये जोडली जाऊ शकतात: सत्ता आणि प्रतिबिंबित यांच्याशी संबधित आहे. या प्रकरणावरील सुरुवातीच्या चर्चेत संशोधकानी संशोधन केलेल्या सत्ता संबंधांवर आशावादी दृष्टिकोन होता - उत्तरदात्यांशी गैर-श्रेणीबद्ध आणि मैत्रीपूर्ण संबंध विकसित करून सत्तेतील फरक कमी केला जाऊ शकतो, परंतु नंतर स्त्रीवाद्यांनी असे निदर्शनास आणले की संशोधनामध्ये सत्ता ही असमतोल अपरिहार्य आहे, संशोधक आणि प्रतिसादकर्त्यांचे ज्ञानाशी भिन्न संबंध आहेत. अशाप्रकारे, ज्ञानाच्या निर्मितीवर सत्तेचा कसा प्रभाव पडतो याकडे संशोधक आणि प्रतिसादक यांच्यात सत्ता असमानता अस्तित्वात होती की नाही यावर लक्ष केंद्रित केले आहे. ज्ञान कोण निर्माण करते याबद्दलचे प्रश्न – “कोण जाणकार असू शकतो?”, “कोणाचे ज्ञान?” आणि "कोण कोणासाठी बोलतो?"- समकालीन स्त्रीवादी संशोधनात चिकित्साक बनले आहेत. स्त्रीवाद्यांनी इतरत्व, बहिष्कार, वर्णद्वेष आणि वंशकेंद्रीपणाची भावना ठळक केली आहे. या संदर्भात मुख्य मुद्दे ज्ञानाच्या निर्मिती आणि निर्मितीमध्ये अधीनस्थ "इतरांच्या" भूमिकेशी आणि प्रतिनिधित्वाशी संबंधित आहेत. इतरांचे अंतरंग तपशील जाणून घेण्याच्या आणि त्यांचे प्रतिनिधित्व करण्याच्या संशोधकांच्या प्रयत्नांमध्ये शक्तीचे मुद्दे देखील प्रचलित आहेत. स्त्रीवादी संशोधकांनी इतरांच्या कथन, अनुभव आणि जीवन जाणून घेण्याच्या आणि त्यांचे प्रतिनिधित्व करण्यात गुंतलेल्या दुविधांवर चिंतन केले आहे तसेच त्यावर भर दिला आहे, विशेषत: इतरांना जाणून घेणे किंवा बोलणे किंवा त्यांच्यासाठी समर्थन करणे या धोक्यांबद्दल विशेष विचार करून. स्त्रीवाद्याना सहयोगी आणि समतावादी संशोधन पद्धती आणि संबंध निर्माण करण्याचे आव्हान आहे.

प्रतिबिंबित मुद्दा आणि संशोधकाची गुणात्मकता इतरांच्या जीवनाशी कशी जोडलेली आहे हा विषय अनेक दशकांपासून संशोधकांना चिंतेत आहे. प्रतीबिम्बित्व ही आता स्त्रीवादी संशोधनातील एक महत्त्वाची भूमिका म्हणून ओळखली जाऊ लागली आहे. बहुतेक स्त्रीवादी

संशोधक त्यांचे सामाजिक स्थान आणि ज्ञान तयार करण्यात त्यांनी बजावलेल्या भूमिका उघडपणे मान्य करतात, त्यांचे प्रतिबिंबित करतात आणि दस्तऐवजीकरण करतात. प्रतीबिम्बित्व किंवा चिंतनशील सातत्य देखील उत्तरदायित्वाशी जोडला गेला आहे, निर्मित ज्ञानाचा लेखाजोखा म्हणून समजला जातो तथापि, प्रतीबिम्बित्व संशोधनाच्या कार्यावरील प्रभावांच्या श्रेणीच्या अपूर्ण जागरूकतेमुळे मर्यादित आहे. जेव्हा संशोधकाच्या स्वतःच्या सामाजिक स्थानावर लक्ष केंद्रित केले जाते तेव्हा आणखी एक समस्या उद्भवते ती म्हणजे विशेषाधिकार प्राप्त, बहुतेकदा पांढरपेशीय, बहुतेकदा मध्यमवर्गीय आणि प्रथम जगातील संशोधकांना प्रतिसादकर्त्यांचे ऐकण्यापेक्षा महत्त्व दिले जाते. तथापि, हे लक्षात घेतले पाहिजे की या समस्यांबद्दल स्त्रीवाद्यांची जागरूकता ही त्या समस्या सोडवण्याच्या आणि नष्ट करण्याच्या दिशेने पहिले पाऊल आहे.

विशिष्ट स्त्रीवादी संशोधन पद्धती आहेत का? हा प्रश्न चर्चेचा विषय झाला आहे. ॲनी ओकले सारख्या स्त्रीवादी समाजशास्त्रज्ञांनी यापूर्वी असे सुचवले होते की काही पद्धती स्त्रीवादी उद्दिष्टांसाठी अधिक योग्य आहेत आणि अशा पद्धतींना स्त्रीवादी पद्धती म्हणून संबोधले जाऊ शकते. तथापि, नंतर या कारणास्तव टीका केली गेली की एखाद्या विशिष्ट पद्धती, कार्यपद्धती किंवा सिद्धांताला स्त्रीवादी म्हणून नाव देणे हे निर्णयाच्या विशिष्ट मानकांवर अवलंबून असेल, ज्याने शेवटी अशा निकषांमध्ये न बसणारे कार्य वगळले असावे. १९८० च्या उत्तरार्धात, अनेक स्त्रीवाद्यांनी विशिष्ट स्त्रीवादी पद्धतींच्या अस्तित्वाची कल्पना नाकारली.

शुलामिथ रेनहार्जच्या शब्दात, स्त्रीवादी संशोधन करण्याचा कोणताही एक मार्ग नाही. संशोधन करण्याच्या "योग्य" पद्धतीच्या अस्तित्वाऐवजी, वैयक्तिक सर्जनशीलता आणि विविधता स्त्रीवादी संशोधन पद्धतींमध्ये टिकून राहते. काही प्रकरणांमध्ये, स्त्रीवादी संशोधक कोणत्याही मोठ्या बदलांशिवाय त्यांच्या विद्याशाखेच्या विद्यमान पद्धती वापरतात, त्याऐवजी स्त्रीवादी हेतूंसाठी त्या पद्धती वापरतात. उदाहरणार्थ, स्त्रीवादी प्रायोगिक संशोधनामध्ये, जरी स्त्रीवादी मानसशास्त्रज्ञांनी पुरुष-केंद्रित स्वरूपावर टीका केली असली तरी, विषयांचे लिंग आणि इतर काही व्यावहारिकदृष्ट्या बदल वगळता ते प्रायोगिक रचनेला चिकटून राहिले. इतर प्रकरणांमध्ये, असे आढळून आले आहे की स्त्रीवादी संशोधनाच्या मागण्या पूर्ण करण्यासाठी एक पद्धत स्वीकारावी लागली. आणि तिसऱ्या प्रसंगात, स्त्रीवादी संशोधकांना त्यांना करायचे असलेल्या कामात मोठी आव्हाने येतात आणि "मूळ पद्धती" विकसित करताना संघर्ष होतो. त्याचा सारांश पुढीलप्रमाणे करता येईल: स्त्रीवादी संशोधक जेव्हा कठोर, वैज्ञानिकदृष्ट्या योग्य पद्धतीचा वापर करू इच्छितात तेव्हा परंपरागत पद्धतींना चिकटून राहतात; जेव्हा त्यांना विशिष्ट स्त्रीवादी घटकांचा परिचय करून द्यायचा असतो तेव्हा ते पारंपारिक पद्धतींमध्ये बदल करतात; आणि, जेव्हा त्यांना विद्यमान पद्धती मर्यादित किंवा अपर्याप्त वाटतात तेव्हा ते नाविन्यपूर्ण पद्धती तयार करतात.

एकंदरीत, असे म्हणता येईल की स्त्रीवादी संशोधन हे आंतर-विषय आणि बहु-विषय आहे, ज्यामध्ये विविध शाखांमधील पद्धतींचा वापर करणे आवश्यक आहे. हि पद्धती स्वतःच लवचिक आहेत आणि संशोधन त्यातील सहभागींच्या संदर्भानुसार आवश्यकतेनुसार सुधारित केल्या जाऊ शकतात.

तुमची प्रगती तपासा :

स्त्रीवादी संशोधन: मूल्ये, ज्ञान आणि पद्धती या विषयीची सविस्तर लिहा

१.२ सामाजिक विज्ञान आणि स्त्रीवादी संशोधन पद्धतीचा उदय (CRITIQUE OF SOCIAL SCIENCES AND EMERGENCE OF FEMINIST RESEARCH METHODOLOGY)

स्त्रीवादी संशोधन पद्धती ही सामाजिक विज्ञान संशोधन पद्धतीच्या स्त्रीवादी समीक्षकातून अभ्यासली जाते, विशेषतः प्रत्याक्षवाद सिद्धांतातून उदयास आली. प्रत्याक्षवाद प्रतिमान वस्तुनिष्ठ वास्तवाच्या अस्तित्वासाठी युक्तिवाद करते, ज्यामुळे अपरिवर्तनीय आणि वैश्विक ज्ञान किंवा सत्य होते. प्रत्याक्षवाद असा युक्तिवाद करतात की वैज्ञानिक पद्धती (नैसर्गिक विज्ञानांप्रमाणेच) अनुसरण केल्याने वस्तुनिष्ठ वास्तव अचूकपणे पकडले जाऊ शकते. स्त्रीवादी विचारवंत आणि संशोधकांचे म्हणणे आहे की प्रत्यक्षवादी प्रतिमानचे वर्चस्व हे विशेषाधिकार प्राप्त स्थितीतून उद्भवतेप्रत्याक्षवाद शक्ती संबंधांच्या श्रेणीमध्ये आहे, केवळ वस्तुनिष्ठता किंवा सार्वत्रिकतेच्या आग्रहामुळे नाही. अशा स्त्रीवादी संशोधक आणि विचारवंत वस्तुनिष्ठता पूर्णपणे नाकारत नाहीत तर त्याकडे वेगळ्या पद्धतीने पाहतात. उदाहरणार्थ, सॅन्ड्रा हार्डिंग, मूल्य तटस्थतेऐवजी " वस्तुनिष्ठता"चे समर्थन करते. भक्कम वस्तुनिष्ठतेनुसार, ज्ञानाच्या निर्मितीचा प्रारंभ बिंदू म्हणजे महिलांसह उपेक्षित “इतरांचे” वगळलेले अनुभव आणि शांत आवाज केलेले. ॲलिसन जग्गर देखील मूल्ये आणि भावनांच्या अभावावर आग्रही असल्यामुळे वस्तुनिष्ठतेवर टीका करतात. तिच्या मते, मूल्ये, भावना आणि भावना संशोधन प्रक्रियेत उदयास येत नाहीत असे गृहीत धरणे भोळे आहे. या पद्धतीत भावनिक घटक स्वतःच संशोधनाचे प्रश्न आणि संशोधकांचे पद्धतशीर अभिमुखता ठरवतात, अशा प्रकारे प्रत्याक्षवाद प्रतिमानाच्या तर्कशुद्ध पैलूला नकार देतात.

पारंपारिक सामाजिक विज्ञान संशोधन पद्धतींची आणखी एक टीका त्यांच्या वर्गीकृत होण्याच्या प्रवृत्तीमुळे उद्भवते. प्रत्यक्षवादी प्रत्यक्षवादी समाजशास्त्रीय सिद्धांत जोडलेल्या संकल्पनांवर अवलंबून आहे - ज्ञात- अज्ञात, विषय-वस्तू, कारण-भावना, विज्ञान-स्वभाव, संस्कृती-निसर्ग, सार्वजनिक-खाजगी, स्व-इतर, पुरुष-स्त्री आणि इतर. बऱ्याचदा, ही जोडी सर्वात श्रेष्ठ आणि शक्तिशाली असल्याचे म्हटले जाते. अशा जोड्या किंवा द्वंद्व वर्चस्व राखण्यासाठी कार्य करतात. स्त्रीवादी संशोधक आणि विचारवंतांचा असा युक्तिवाद आहे की वर्गीकृतद्वारे जाणून घेण्याच्या कृतीमध्ये स्त्री-पुरुष भेदाला प्राधान्य आहे - द्वंद्व पुरुष/विषय आणि स्त्री/ वस्तु यांच्यातील विभाजनावर आधारित आहे. ज्ञानाच्या उत्पादनाची वर्गीकृत पद्धत ज्ञानाच्या वस्तूचे वर्चस्व बनवते. हे "ज्ञात" देखील संभाव्य "जाणकार" आहेत हे विसरण्याची प्रवृत्ती आहे, संशोधन वस्तू देखील "करणारे विषय" आहेत. वस्तुनिष्ठ संशोधन, अशा प्रकारे, अशा पद्धतींचा एक संच समाविष्ट करते जे लोकांना त्यांच्या स्वतःच्या व्यक्तिमत्त्वापासून आणि ज्ञानापासून वेगळे करतात. दुसरीकडे, स्त्रीवादी संशोधक, वस्तुनिष्ठ विरुद्ध विषय आणि संशोधक विरुद्ध संशोधन केलेले वर्गीकृतपणा नाकारतात.

पारंपारिक प्रत्याक्षवाद सामाजिक विज्ञान संशोधन पद्धतीची तिसरी टीका संशोधनाच्या गुणात्मक पद्धतींऐवजी परिमाणवाचकांवर अवलंबून आहे. संख्यात्मक संशोधन हे संख्यात्मक माहितीचे संकलन आणि विश्लेषण यावर केंद्रित आहे. परिमाणवाचक पद्धतींमध्ये संरचित मुलाखती, प्रश्नावली आणि सर्वेक्षणे यांचा समावेश होतो ज्यामुळे सिद्धांतांची चाचणी घेतली जाते आणि वस्तुनिष्ठ पद्धतीने अंदाज बांधला जातो जेथे संशोधक सहभागी तसेच संशोधन प्रक्रियेपासून अलिप्त असतो. दुसरीकडे, गुणात्मक संशोधन, संशोधन प्रक्रियेदरम्यान व्यक्तिपरक, वैयक्तिक अर्थ आणि व्याख्या मूल्ये, नृवंशविज्ञान, सहभागी निरीक्षण, सामग्रीचे विश्लेषण आणि ग्रंथांचे विश्लेषण, असंरचित मुलाखती आणि मौखिक इतिहास यासारख्या पद्धती वापरून.

एकूणच, स्त्रीवादी संशोधक, संशोधन पद्धती आणि कार्यपद्धतीच्या अस्तित्वाविरुद्ध तर्क करतात जे मूलत: स्त्रीवादी आहेत. ते त्यांच्या संशोधनाच्या गरजेनुसार विविध पद्धती वापरणे आणि त्यांच्याशी जुळवून घेणे निवडतात. उदाहरणार्थ, सँड्रा हार्डिंग, असा युक्तिवाद करतात की परंपरागत संशोधनापासून वेगळे करणाऱ्या पद्धतीऐवजी, स्त्रीवादी संशोधन हे पुरुषांऐवजी स्त्रियांशी संबंधित समस्यांच्या वैकल्पिक उत्पत्तीद्वारे वैशिष्ट्यीकृत आहे; पर्यायी गृहीतके आणि पुरावे वापरले; चौकशीचा उद्देश, महिलांबद्दलचा जागतिक दृष्टिकोन समजून घेणेवून स्त्रियांच्या मुक्तीसाठी मदत करणे; आणि, संशोधक आणि तिच्या संशोधनाचे विषय यांच्यातील संबंधांचे स्वरूप.

पारंपारिक सामाजिक विज्ञान संशोधन पद्धतींच्या वरील चिकित्सकपना मधून स्त्रीवादी कार्यपद्धती उदयास आली, विशेषत: प्रत्यक्षवादी प्रतिमान, तसेच या पद्धतींच्या स्त्रीवादी संशोधक, विशेषत: सँड्रा हार्डिंग आणि डोरोथी स्मिथ, स्त्रियांसह पारंपारिकपणे ज्ञान निर्मिती प्रक्रियेपासून दूर राहिलेल्या लोकांच्या दैनंदिन अनुभव आणि क्रियाकलापांवरून संशोधन सुरू करण्याच्या महत्त्वासाठी युक्तिवाद करतात. शुलामिथ रेनहार्झ यांनी पारंपारिक दृष्टिकोनांपासून वेगळे करण्यासाठी स्त्रीवादी संशोधन कार्यात प्रकट झालेल्या दहा मुद्द्यावर लक्ष वेधले. त्यामध्ये स्त्रीवादाकडे कोणत्याही विशिष्ट पद्धतीऐवजी एक दृष्टिकोन म्हणून पाहणे समाविष्ट आहे; स्त्रीवादी कार्यपद्धतीमध्ये अनेक पद्धतींचा समावेश असतो आणि ते संमिश्र अभ्यास शाखा असू शकतात; स्त्रीवादी संशोधक संशोधनातील त्यांच्या स्वत:च्या भूमिकेबद्दल आत्म-प्रतिबिंबित समज समाविष्ट करतात; आणि, स्त्रीवादी संशोधनाचे उद्दिष्ट सामाजिक बदलांमध्ये योगदान देणे हे आहे ज्यामुळे स्त्रियांच्या जीवनात सुधारणा होईल. नंतरचे दोन स्त्रीवादी पद्धतीचे सर्वात महत्वाचे पैलू आहेत जे संशोधनाच्या इतर पारंपरिक पद्धतींपासून वेगळे करतात.

बहुतेक स्त्रीवादी संशोधक त्यांचे सामाजिक स्थान आणि ज्ञान तयार करण्यात त्यांनी बजावलेल्या भूमिका उघडपणे मान्य करतात, त्यांचे प्रतिबिंबित करतात आणि दस्तऐवजीकरण करतात. प्रतीबिम्बित्व किंवा चिंतनशील सराव देखील उत्पादित ज्ञानाच्या उत्तरदायित्वाशी जोडलेले आहे. तथापि, प्रतीबिम्बित्व /चिंतनशील हे संशोधन कार्यावरील प्रभावांच्या श्रेणीची अपूर्ण जाणीव तसेच विशेषाधिकारप्राप्त, गोरे, मध्यमवर्गीय, प्रथम जगातील संशोधकांवर जास्त लक्ष केंद्रित करून मर्यादित आहे. या संशोधनाचा दृष्टीकोन जो अधिक वस्तुनिष्ठ दृष्टीकोन निर्माण करतो तो असा आहे जो सर्व ज्ञान निर्मितीचे आंशिक आणि स्थित स्वरूप मान्य करतो. संशोधन प्रक्रियेतील आव्हानात्मक असमानतेचे पूर्ण

समाधान नसले तरी, स्त्रीवादी संशोधकांनी त्यांच्या संशोधनाच्या दरम्यान आणि त्यांच्या कामाच्या उत्पादनांमध्ये वर्चस्व आणि दडपशाही पुनरुत्पादित करण्याच्या मार्गांची जाणीव होण्यासाठी आणि कमी करण्यासाठी प्रभावीपणे प्रतिक्षेपी धोरणे वापरली आहेत. स्त्रीवादी नृवंशविज्ञान आणि स्त्रीवादी कथा विश्लेषण, विशेषतः, दोन पद्धती आहेत ज्यामध्ये स्त्रीवादी संशोधक विशेषत: प्रतीबिम्बित्व च्या/चिंतनशील प्रक्रियेशी संबंधित आहेत.

स्त्रीवादी कार्यपद्धती निवडणाऱ्यांचे एक सामान्य ध्येय म्हणजे सामाजिक परिवर्तनाच्या उद्देशाने ज्ञान निर्माण करणे आहे. सामाजिक कृतीवरील या भरामुळे स्त्रीवादी संशोधकांनी निवडलेल्या पद्धतींच्या प्रकारांवर तसेच अभ्यासासाठी निवडलेल्या विषयांवर परिणाम झाला आहे. उदाहरणार्थ, सहभागात्मक कृती संशोधन संशोधनाच्या विषयांना सक्षम बनविण्यात तसेच प्रश्नातील संशोधन विशिष्ट समुदायांच्या किंवा सामाजिक चळवळींच्या गरजेनुसार तयार केले गेले आहे याची खात्री करण्यास मदत करते. संशोधनाचा हा दृष्टीकोन संशोधक आणि संशोधनाचे विषय यांच्यातील सामर्थ्य भेद कमी करण्याचा देखील उद्देश आहे. संशोधन धोरणे आणि सांस्कृतिक उत्पादनांची विस्तृत श्रेणी हे लक्ष्य पूर्ण करू शकते. अशी रणनीती आणि सांस्कृतिक उत्पादने विशिष्ट कार्यकर्त्यांच्या कृतीसाठी कमी-अधिक तत्काळ उपयोगात येऊ शकतात. उदाहरणार्थ, संशोधनामध्ये कार्यकर्त्यांचा इतिहास, विविध सामुदायिक कृती आणि सामाजिक चळवळी यांचा समावेश होतो. अशी विश्लेषणे अनेकदा विशिष्ट संघर्ष पूर्ण झाल्यानंतर आयोजित केली जातात किंवा ते अनेकदा विविध मोहिमा आणि कार्यकर्ता संघटनांच्या विस्तृत श्रेणीचे परीक्षण करतात. सक्रियतेवरील संशोधनाचा हा प्रकार महिलांच्या सक्रियतेच्या व्यापक राजकीय दृष्टीच्या दिशेने काम करणाऱ्या स्त्रीवाद्यांसाठी अत्यंत महत्त्वाचा आहे त्यासाठी नवीन धोरणे तयार करण्यात मदत करू शकतात. स्थानिक सामुदायिक कृतींमध्ये थेट काम करणाऱ्या काही स्त्रीवादी विद्वानांनी विशिष्ट समुदायाच्या समस्यांना तोंड देण्यासाठी त्यांची शैक्षणिक कौशल्येही आणली आहेत किंवा समाजातील सदस्यांना स्त्रीवादी कार्यकर्ता संशोधन करण्यासाठी प्रशिक्षित केले आहे.

समकालीन चर्चाविश्वात अंतर्भागीय विश्लेषणाच्या महत्त्वावर भर देतात, एक दृष्टीकोन जो वंश, वर्ग, लिंग आणि लैंगिकतेच्या छेदनबिंदूवर प्रकाश टाकतो, सत्ता आणि स्त्रियांच्या जीवनातील फरक यांच्या इतर आयामांसह विश्लेषणात्मक साधन म्हणून परस्परसंवादाचा वापर करणारे स्त्रीवादी विद्वान परिमाणवाचक विश्लेषणापासून ते नृवंशविज्ञानापर्यंत विविध पद्धतशीर धोरणे स्वीकारतात. स्त्रीवादी आंतरविभागीय दृष्टीकोनांमध्ये चिकित्सक वंश, स्वदेशी आणि विलक्षण पद्धतींचा समावेश आहे.

१.३ स्त्रीवादी अनुभववाद: पुरुष पूर्वाग्रह उघड करणे (FEMINIST EMPIRICISM: UNCOVERING MALE BIASES)

अनुभववाद असे मानतो की सर्व ज्ञान केवळ इंद्रिय अनुभव आणि निरीक्षणातून येते. सतराव्या आणि अठराव्या शतकात प्रायोगिक विज्ञानाच्या उदयापासून विकसित झालेला, अनुभववादाचा सिद्धांत मानव कसे ज्ञान प्राप्त करतो आणि जगाची त्यांची वैचारिक समज कशी सुधारतो हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न करतो. जगातील पारंपारिक अनुभववादी क्षेत्रे मुख्यतः पुरुषांच्या जीवनावर आणि अनुभवांवर लक्ष केंद्रित करतात, त्यांना मानवतेचे

संपूर्ण मानवी अनुभवाचे प्रतिनिधी मानतात. अशी अनुभववादी खाती एकतर स्त्रियांकडे पूर्णपणे दुर्लक्ष करतात किंवा त्यांना काही विशिष्ट रूढींमध्ये बसण्यासाठी चुकीचे वर्णन करतात, जे मर्यादित किंवा नकारात्मक असू शकतात.

नैसर्गिक शास्त्रांपासून ते सामाजिक शास्त्रांपर्यंतच्या अभ्यासाच्या सर्व क्षेत्रांतील स्त्रीवादी संशोधकांनी, भूतकाळात असे दाखवून दिले आहे की, जेव्हा स्त्रियांना इतिहासाच्या पुस्तकांमध्ये आणि समाजशास्त्रीय, राजकीय आणि मानववंशशास्त्रीय खात्यांमध्ये पुनर्संचयित केले गेले होते, ज्यातून त्यांना पूर्वी वगळण्यात आले होते, ग्रहण किंवा बाजूला सोडल्यास, हे स्पष्ट झाले आहे की समस्या केवळ अशा कामातून महिलांना मिटवण्याची नाही तर पद्धतशीर विकृती देखील आहे. मानसशास्त्राच्या क्षेत्रात, उदाहरणार्थ, कॅरोल गिलिगन यांनी "भिन्न आवाज" बद्दल बोलले ज्याने पुरुष अनुभव, धारणा आणि विकासाचे नमुने संपूर्ण मानवी मानसशास्त्राचे प्रतिनिधी म्हणून मानले जाऊ शकतात या एंड्रोसेंट्रिक गृहीतकाला आव्हान दिले.

इतर संदर्भांमध्ये, स्त्रीवादी समालोचना पारंपारिक अनुभववादी ज्ञान निर्मितीमध्ये प्रचलित असलेल्या लैंगिक रूढींवर लक्ष केंद्रित करतात: पुरुष आणि स्त्रिया स्पष्टपणे भिन्न आहेत. अशा प्रकरणांमध्ये, समान आणि आच्छादित वैशिष्ट्यांकडे दुर्लक्ष केले जाते किंवा स्त्रियांपेक्षा पुरुषांशी संबंधित असताना भिन्न अटींमध्ये वैशिष्ट्यीकृत केले जाते; मार्ग्रिट आयचलर ज्याला “दुहेरी मानक” म्हणून संबोधतात ते लादण्यापासून आणि “लैंगिक द्वंद्ववाद” पासून या त्रुटी उद्भवतात. या प्रथेची उदाहरणे लैंगिक फरक संशोधनात व्यापक आहेत. मिटवण्याच्या आणि विकृतीच्या परस्परसंबंधित त्रुटींचा प्रतिकार करण्यासाठी हाती घेतलेल्या संशोधनाचे एक परिणामकारक उदाहरण म्हणजे "शिकारी-संकलक" म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या गटांसह वांशिक कार्य या गटांमधील महिलांच्या भूमिका आणि क्रियाकलापांवर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या नृवंशशास्त्रज्ञांनी शोधून काढले की महिला गोळा करणाऱ्यांनी प्रदान केलेले छोटे खेळ आणि वनस्पती संसाधने गटाच्या एकूण आहारातील ७०% भाग असू शकतात. गंमत म्हणजे, त्यांना असे आढळले की जेव्हा महिलांनी लहान खेळ "निवड" केला तेव्हा त्याचे वर्णन एकत्र करणे असे केले जाते, तर जेव्हा समान क्रियाकलाप पुरुषांना दिले जातात तेव्हा ते शिकार म्हणून गणले जाते.

जरी स्त्रीवादी सामग्री समालोचनांची वैशिष्ट्ये सामाजिक आणि ऐतिहासिक शास्त्रांच्या विरूद्ध, जैविक आणि भौतिक मध्ये अपरिहार्यपणे भिन्न आहेत, तरीही ते समान मार्गाचे अनुसरण करतात. अगदी संकुचितपणे, अंतर भरणे आणि सुधारात्मक हस्तक्षेप देखील अनेकदा वगळण्याचे किंवा लिंग-सामान्य विकृतीचे नमुने उघड करतात जे केवळ तपशीलच नव्हे तर तपासलेल्या विज्ञानाच्या चौकट गृहीतकांशी तडजोड करतात. या चुकांचा आणि विकृतींचा शोध घेतल्यास वैज्ञानिक अभ्यासाची माहिती देणारे पद्धतशीर मानके आणि ज्ञानरचनावादी आदर्शांबद्दल गंभीर प्रश्न निर्माण होतात. १९८० च्या दशकाच्या मध्यापर्यंत, स्त्रीवादी संशोधनाने अशा व्यापक आंद्रोकेंद्री आणि लैंगिक पूर्वाग्रहाचा पर्दाफाश केला होता ज्याने केवळ "वाईट विज्ञान" नव्हे तर "चांगल्या विज्ञान" साठी बरेच काही प्रश्न निर्माण केले होते. अशा प्रकारे स्त्रीवादी सामग्री समालोचना स्पष्ट आव्हान देतात. जर प्रस्थापित वैज्ञानिक पद्धती नियमितपणे (जरी नेहमी नसतील) एंड्रोसेंट्रिक आणि लैंगिक पूर्वाग्रहांचे पुनरुत्पादन करतात किंवा स्वतःच हे पूर्वाग्रह निर्माण करतात, तर प्रश्न उद्भवतो की स्त्रीवादी

अधिक चांगले करू शकतात का आणि कसे. या प्रश्नाच्या उत्तरात स्त्रीवादी पद्धतींच्या वादविवादाने आकार घेतला, मुख्यतः सामाजिक विज्ञानांमध्ये समावेश होतो.

स्त्रीवादी समालोचना आणि विज्ञानातील योगदान पुनर्मूल्यांकन करण्याची आवश्यकता सूचित करते, "संदर्भीय" मूल्ये आणि विज्ञानाचे "घटनात्मक" समजले जाणारे संज्ञानात्मक घटक यांच्यात तीव्र फरक करते. स्त्रीवादी अनुभववाद हा एक प्रतिसाद होता जो स्त्रीवादी शास्त्रज्ञ आणि विज्ञानाच्या स्त्रीवादी समालोचनातून उदयास आला होता. विविध प्रकारच्या तात्विक परंपरांमधून आलेले, स्त्रीवादी अनुभवशास्त्रज्ञांनी स्त्रीवादी मूल्ये प्रायोगिक चौकशीची माहिती कशी देऊ शकतात, तसेच पारंपारिक प्रत्यक्षवादी विज्ञान संशोधनात लैंगिक आणि लिंग पूर्वाग्रहाच्या स्त्रीवादी प्रात्यक्षिकांच्या प्रकाशात वैज्ञानिक पद्धती कशा रुपांतरीत आणि सुधारल्या जाऊ शकतात यावर विचार केला आहे. स्त्रीवादी अनुभववादात मुख्यत्वे तीन प्रमुख घटक आहेत. प्रथम, सर्व निरीक्षणे, तथ्ये आणि निष्कर्ष हे खरे तर मूल्यवर्धित आहेत आणि अनुभवजन्य चौकशीमध्ये मूल्य निर्णयांची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. दुसरे, हेलन लाँगिनोच्या मते, अनुभववादाकडे पुराव्याचा सिद्धांत म्हणून पाहिले जाते आणि सर्व वैज्ञानिक पुरावे शेवटी संवेदी पुरावे असतात. शेवटी, पुन्हा लाँगिनोच्या मते, जाणून घेणारे व्यक्ती नसून समुदाय आहेत. स्त्रीवादी अनुभववादाचे हे सर्व घटक पुरुषी पूर्वाग्रह उघड करण्यासाठी आणि नष्ट करण्यासाठी एकत्रितपणे कार्य करतात. संशोधनातील लैंगिक आणि लैंगिक असमानता नष्ट करण्याचे उद्दिष्ट ठेवतात.

तुमची प्रगती तपासून पाहा :

स्त्रीवादी अनुभववाद विषयी सविस्तर लिहा.

१.४ सारांश (CONCLUSION)

या घटकामध्ये, आम्हाला स्त्रीवादी संशोधन पद्धती, मूल्ये आणि ज्ञान यांच्या मूलभूत गोष्टींशी ओळख करून देण्यात आली. स्त्रीवादी संशोधन म्हणजे स्त्रियांसाठी, स्त्रियांसाठी आणि स्त्रियांसह संशोधन. स्त्रीवादी संशोधनाची मुख्य उद्धिष्ठ सामाजिक परिवर्तन आणि सामाजिक न्यायशी संबंधित आहे. स्त्रीवादी संशोधन देखील सत्तेच्या मूल्यांमध्ये गुंतलेले असते- जसे संशोधक आणि संशोधन केलेले-आणि प्रतीबिम्बित्व -संशोधन प्रक्रियेत त्यांच्या सामाजिक स्थानाची कबुली देणे आणि जबाबदार असणे. स्त्रीवादी संशोधन करण्याचा कोणताही एकल किंवा योग्य मार्ग नाही, कारण स्त्रीवादी संशोधन हे आंतर-विषय आणि आंतरविभागीय आहे, संशोधन पद्धती लवचिकपणे वापरतात. पुढील भागात स्त्रीवादी संशोधन हे पारंपारिक पुरुषप्रधान सामाजिक विज्ञान पद्धती, विशेषत: प्रत्याक्षवाद, वर्गीकृतवाद आणि परिमाणात्मक पद्धतींवर जास्त अवलंबित्व यावर कसे टीका करताना पाहिले. यामुळे हळूहळू स्त्रीवादी पद्धतींचा उदय झाला ज्याने गुणात्मक पद्धती आणि आत्म-प्रतिबिंबितता प्रमाणित केली त्यांचे सामाजिक परिवर्तनाच्या दिशेने उद्दिष्ट ठेवले. तिसऱ्या विभागात, आम्ही चर्चा केली आहे की स्त्रीवादी अनुभववाद पुरुष पूर्वाग्रह कसे उघड करतो ज्यामुळे पारंपारिक संशोधनातून स्त्रियांचे अनुभव मिटवले किंवा विकृत केले गेले. स्त्रीवादी अनुभववाद केवळ हस्तक्षेप करत नाही तर हे पूर्वाग्रह, वगळणे आणि चुकीचे वर्णन उघड करत नाही तर ते संशोधन करण्याचे पर्यायी आणि अधिक न्याय्य मार्ग देखील प्रदान करते.

१.५ प्रश्न (QUESTIONS)

१) स्त्रीवादी संशोधनाच्या पद्धती म्हणजे काय ?

२) स्त्रीवादी संशोधन पद्धतींचा उदय, वैशिष्ट्ये आणि उद्दिष्टेची चर्चा सविस्तर लिहा.

१.६ संदर्भ (REFERENCES)

1. Acker, S. (2000) In/out/side: positioning the researcher in feminist qualitative research. Resources for Feminist Research, 28 (1/2), 189-208.
2. Anderson, E. (2014). Feminist epistemology and philosophy of science.In E.N. Zalta (ed.), The Stanford encyclopaedia of philosophy. Stanford, CA: The Metaphysics Research Lab.
3. Cook, J. &Fonow, M. M. (1986). Knowledge and women's interests: issues of epistemology and methodology. Feminist Sociological Research: Sociological Inquiry, 56 (1), 2-29.
4. Collins, P. H. (1986). Learning from the outsider within: The sociological significance of Black feminist thought. Social Problems, 33(6), S14–S32. https://doi.org/10.2307/800672
5. Crasnow, S. (2013). Feminist philosophy of science: Values and objectivity. Philosophy Compass, 8(4), 413-423. doi:10.1111/phc3.12023
6. Doucet, A., &Mauthner, N. S. (2014). Feminist methodologies and epistemology. In 21st Century sociology: A reference handbook (Vol.2) (pp. 36-42). Sage Publications.
7. Eichler, M. (1988). Nonsexist research methods: A practical guide. Allen &Unwin, Inc.
8. Feminist perspectives on sciences. (n.d.). Retrieved from Stanford Encyclopedia of Philosophy: https://plato.stanford.edu/entries/feminist-science/
9. Fonow, M. M. & Cook. J. A. (eds.) (1992). Beyond methodology: Feminist scholarship as lived research. Indianapolis: Indiana University Press.
10. Gilligan, C. (1982). In a different voice: Psychological theory and women's development. Harvard University Press.
11. Harding, S. ed. (2004). The feminist standpoint theory reader. New York and London: Routledge.

12. Harraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. Feminist Studies, 14 (3), 575-599.

13. Hesse-Biber, S. Ed. (2014). Feminist research practice: A primer. Sage Publications.

14. Hesse-Biber, S., Gilmartin, C. &Lydenberg, R. (eds). (1999). Feminist approaches to theory and methodology: An interdisciplinary reader. New York: Oxford University Press.

15. Hundleby, C. (2011). Feminist methodology.In G. Ritzer (Ed.), The Blackwell encyclopaedia of sociology (pp. 1-6).

16. Jaggar, A. (2008). Just methods: An interdisciplinary feminist reader. Boulder CO: Paradigm Press.

17. Longino, H. E. (2017). Feminist epistemology. In J. Greco & E. Sosa (Eds.), The Blackwell guide to epistemology (pp.325-353). Oxford, UK: Blackwell.

18. Maynard, M. (1994) Methods, practice and epistemology: The debate about feminism and research. In M. Maynard & J. Purvis (eds.), Researching women's lives from a feminist perspective (pp.10-26). London: Taylor & Francis.

19. Mies, M. (1979). Towards a methodology of women's studies.Institute of Social Sciences.No. 77.

20. Mies, M. (1991). Women's research or feminist research?The debate surrounding feminist science and methodology. In M. M. Fonow& J. A. Cook (eds.), Beyond methodology: Feminist scholarship as lived research (pp.60-84). Indianapolis: Indiana University Press.

21. Mohanty, C. T. (2003). Feminism without borders – Decolonising theory, practicing solidarity. Duke University Press.

22. Oakley, A. (1972). Sex, gender and society. Aldershot: Arena.

23. Reinharz, S. (1992). Feminist methods in social research. Oxford University Press

24. Smith, D. (1987). The everyday world as problematic: A feminist sociology. Boston: North-eastern University Press.

❖❖❖❖

२

स्त्रीवादी संशोधनासाठी मार्ग

घटक रचना:

२.० उद्दिष्टे

२.१ प्रस्तावना

२.२ स्थित ज्ञान (डोना हारवे)

२.३ स्त्रीवादी भूमिका दृष्टिकोन (डोरोथी स्मिथ)

२.४ वेगळेपणाचे वास्तव (पॅट्रीसिया हिल कॉलिन्स)

२.५ जागतिक स्त्रीवादी संशोधन (चंद्र तळपदे मोहंती)

२.६ सारांश

२.७ प्रश्न

२.८ संदर्भ

२.० उद्दिष्टे (OBJECTIVES)

स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र वापरून समाजशास्त्रीय संशोधनामध्ये विविध पद्धतशीर साधने शोधणे.

२.१ प्रस्तावना (INTRODUCTION)

जेव्हा आम्ही एक किंवा अनेक स्त्रीवादी पद्धतशीर दृष्टीकोनातून समाजशास्त्रीय संशोधन हाती घेतो, तेव्हा आम्ही बहुविद्याशाखीय, स्थित, आत्म-प्रतिबिंबित दृष्टीकोन हा प्रस्थापित ज्ञानांसह, प्रमुख वर्चस्ववादी विचारसरणी सोबतच संस्थांवर उद्देशपूर्ण टीका करत असतो. प्रस्तुत प्रकरणात आपण प्रख्यात स्त्रीवादी अभ्यासकांच्या काही महत्त्वाच्या सैद्धांतिक योगदानाची चर्चा करणार आहोत. ही योगदाने प्रत्येक्ष आमच्या स्वतःच्या समाजशास्त्रीय संशोधनात पद्धतशीर साधने म्हणून उपयोजित केली जाऊ शकतात. एकोणिसाव्या शतकापासून, स्त्रीवादी विद्वान पुरुषप्रधान संशोधन आणि ज्ञान निर्मितीवर प्रश्नचिन्ह निर्माण करणारे संशोधन करत आहेत. स्त्रीवादी विद्वानांनी पर्यायी पद्धती प्रस्तावित केल्या आहेत, ज्या सकारात्मक, श्रेणीबद्ध, वर्गीकृत मुख्य प्रवाहातील पुरुष दृष्टिकोनाच्या पलीकडे जातात. या स्त्रीवादी संशोधन पद्धती विविध टप्पे- आणि बहु विद्याशाखीय ज्ञानशास्त्रीय आणि ज्ञानसत्ता दृष्टिकोनांद्वारे सूचित केल्या जातात. स्त्रीवादाचे अनेक प्रवाहआहेत,ते संशोधनाच्या स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या बहुसंख्यतेमध्ये दिसून येते. जरी ते दृष्टीकोन आणि पद्धतींच्या विविधतेने चिन्हांकित केले असले तरी, स्त्रीवादी संशोधक सहसा सामान्य चिंता आणि उद्दिष्टे सामायिक करतात. या संशोधनाचा नैतिक आणि राजकीय दृष्टीकोनातून ज्ञान निर्माण करण्याचे हे त्यांचे उद्दिष्ट आहे, जे सत्ता संरचना आणि ज्ञान निर्मितीवर टीका करणे बरोबरच त्यावर मात करणे,तसेच लैंगिक समानता आणि समानता स्पष्ट करणे यावर लक्ष

केंद्रित करते. त्यांच्या संकल्पना एकमेकांशी जोडलेल्या आहेत, त्यासोबतच अंतर्गत एकमेकांशी संभाषणात दिसून येते, यामुळे भविष्यातील संशोधकांना त्यांचे स्वतःचे संशोधन करण्यासाठी एक समृद्ध, विस्तृत, परस्परसंबंधित आणि विकसित होणारे ज्ञानशास्त्रीय क्षेत्र म्हणून पाहण्यास मिळते.

खालील विभागांमध्ये चर्चा केलेल्या स्त्रीवादी विद्वान आणि सिद्धांतांची यादी सूचक आहे आणि ती संपूर्ण नाही. स्त्रीवादी ज्ञानरचनावाद हा एक अनिश्चित, संचयी आणि खुला भूभाग आहे, जसजसे संशोधानात आपल्याला नवीन आव्हाने आणि समस्यांचा सामना करावा लागतो, तसतसे स्त्रीवादी विद्वान या संशोधनातील समस्या समजून घेण्यासाठी, नष्ट करण्यासाठी आणि निराकरण करण्याचा प्रयत्न करण्यासाठी पद्धतशीर अध्ययन साधने आणि दृष्टिकोन विकसित करत राहतील.

२.२ स्थित ज्ञान (डोना हारवे)(SITUATED KNOWLEDGE'S (DONNA HARAWAY)

"स्थित ज्ञान" ची ज्ञानशास्त्रीय संकल्पना डोना हारवे यांनी १९८८ मध्ये प्रकाशित केला. त्यांच्या मुख्य निबंध, "स्थित ज्ञान: स्त्रीवादातील विज्ञान प्रश्न आणि आंशिक दृष्टीकोनातील विशेषाधिकार" मध्ये तयार केली. ऑक्सफर्ड डिक्शनरी ऑफ जेंडर स्टडीजने "स्थिती" परिभाषित केली.

ज्ञान" म्हणून:

“एक पद्धतशीर संकल्पना, स्त्रीवादी अभ्यासामध्ये जितकी मानववंशशास्त्रासारख्या क्षेत्रात प्रसारित केली जाते, जी सूचित करते की कोणतेही ज्ञान हे जाणकार किंवा ज्ञान उत्पादकाच्या स्थान आणि स्थानाद्वारे सूचित केले जाते. डोना हारवे आणि सँड्रा हार्डिंग यांनी स्त्रीवादी अभ्यासात विकसित केलेली ही संकल्पना ज्ञानाविषयीच्या पारंपारिक गृहीतकांना आव्हान देते की जे ज्ञान नेहमी आंशिक आणि संदर्भासाठी विशिष्ट असते असा तर्क करण्यासाठी गुंतवणूक न केलेले आणि कथितपणे तटस्थ आहे.”(ग्रिफीन, 2017).

हारवे यांचा निबंध सुरुवातीला सँड्रा हार्डिंगच्या स्त्रीवादातील विज्ञान प्रश्न The Science Question in Feminism (1986) या पुस्तकात त्यांनी यावर "समाधान" म्हणून लेख लिहिला आले होते,त्यांनी हार्डिंगच्या युक्तिवादांना प्रतिसाद देतो आणि त्याचा विस्तार करतो. (हारवे, 1988, पृ. 596). हार्डिंगच्या कार्याने स्त्रीवादी विज्ञान समालोचनांचे पहिले सर्वसमावेशक सर्वेक्षण प्रदान केले. ती आधुनिक विज्ञानाच्या ॲन्ड्रोसेंट्रिकिझमला आव्हान देते, ज्यावर नेहमीच पुरुषांचे वर्चस्व असते आणि दृष्टीकोन ज्याला पाश्चात्य, मर्दानी आणि बुर्जुआ म्हटले जाऊ शकते. हार्डिंग यांनी तीन ज्ञानशास्त्रीय दृष्टीकोनांवर टीका करतात: प्रथम, स्त्रीवादी अनुभववाद, जो केवळ पुरुषप्रधान विज्ञानाच्या समस्याग्रस्त पैलूंवर केंद्रित आहे; दुसरे म्हणजे, स्त्रीवादी दृष्टिकोन, ज्याचे निरीक्षण आहे की स्त्रियांच्या सामाजिक अनुभवामुळे त्यांना विज्ञानाच्या मर्दानी पूर्वाग्रहांची चौकशी करण्यासाठी एक अनोखा फायदा मिळतो; आणि तिसरे म्हणजे, स्त्रीवादी उतरधुनिकता, हि जवळजवळ सर्व विद्यमान वैज्ञानिक कथा आणि गृहितकांना स्पर्धा आणि खंडित करते. जरी तिने या तीन ज्ञानशास्त्रीय दृष्टीकोनांची अपुरीता प्रकट केली असली तरी, हार्डिंग हे देखील ठामपणे

सांगते की या दृष्टिकोनांमधील द्वंद्ववाद एक गंभीर प्रवचन तयार करते ज्यामुळे आपल्याला अधिक मुक्तिदायी ज्ञान आणि विज्ञानाच्या अभ्यासाकडे नेले जाऊ शकते.

हारवे दोघेही सहमत आहेत आणि हार्डिंगच्या समालोचनांच्या पलीकडे जातात. हारवेने जाहीर केल्याप्रमाणे,

“मी राजकारण आणि स्थान, स्थिती आणि परिस्थितीच्या ज्ञानशास्त्रासाठी वाद घालत आहे, जिथे तर्कशुद्ध ज्ञानाचे दावे करण्यासाठी ऐकले जाण्याची अट आहे आणि सार्वत्रिकता नाही. हे लोकांच्या जीवावरचे दावे आहेत. मी शरीरातील दृश्यासाठी, नेहमी एक जटिल, विरोधाभासी, संरचनात्मक आणि संरचित शरीर, विरुद्ध वरून, कोठूनही, साधेपणापासून दृश्यासाठी युक्तिवाद करत आहे. फक्त देवाची युक्ती निषिद्ध आहे” (हारवे, 1988, पृ. 589).

हारवे असे ठामपणे सांगतात की केवळ स्थित असलेली ज्ञाने (सामान्यतः ही वशित ज्ञाने आहेत) उत्तरदायी आणि मूर्त आहेत, तर सर्व ज्ञान जे स्थितीदर्शक किंवा तटस्थ असल्याचा दावा करतात (सामान्यतः हे प्रबळ ज्ञान असतात) बेजबाबदार आणि मोजदाद करता नयेणारे असतात (हारवे, 1988, पृष्ठ 583) .

तथापि, हारवे केवळ "देव युक्ती" किंवा ज्ञानाच्या प्रबळ समाजशास्त्रावर टीका करून थांबत नाही, तर जेथे ज्ञानशास्त्रीय विशेषाधिकार शक्तिशाली संरचनात्मक स्थितीत असलेल्यांना दिला जातो याची चिकित्सा करतात. हारवेची संकल्पना आणि दृष्टिकोन हे सिद्धांत यांच्यातील एक महत्त्वाचा फरक (आम्ही पुढील विभागात, विभाग 2.3 मध्ये अभ्यास करू) हा आहे की, दृष्टीकोन सिद्धांतवादी ज्ञानशास्त्रीय विशेषाधिकाराचे श्रेय अधीनस्थ जाणकारांना देतात, तर हारवे पक्षपात विशेषाधिकाराचे श्रेय देतात. हा फरक सूचित करतो की हार्वेची संकल्पना इतर ज्ञानशास्त्रांपेक्षा अधिक गतिमान आणि संकरित आहे, जी जाणकाराच्या स्थितीला विशेषाधिकार देते तसेच त्यात ती "गतिशील स्थान” म्हणून संबोधते (हारवे, 1988, पृ. 585). हारवेची "स्थित ज्ञान" ही संकल्पना केवळ ज्ञानशास्त्रीय (ज्ञानाच्या सिद्धांताशी संबंधित) नाही, तर ती चौकशीच्या इतर घटकांना लागू आहे. यामध्ये ज्ञानसत्ता(स्वरूप आणि अस्तित्वाच्या श्रेणींच्या संबंधांशी संबंधित), नैतिक (नैतिक तत्त्वे आणि चांगुलपणाच्या श्रेणींशी संबंधित) आणि राजकीय (सत्तेच्या/संरचना आणि संबंधांशी संबंधित) यांचा समावेश आहे. हारवेची स्थित ज्ञानाची संकल्पना, खरं तर, हे चार घटक एकमेकांशी कसे संबंधित आहेत हे दाखवते.

हारवे हे संदर्भ निर्दिष्ट करतात जेथे "स्थित ज्ञान" हा शब्द तयार केला गेला होता: "वैज्ञानिक आणि तांत्रिक, उत्तर-औद्योगिक, सैन्यीकरण, वर्णद्वेषी आणि पुरुष-प्रधान समाजात… राक्षसाच्या पोटात, युनायटेड स्टेट्समध्ये १९८० च्या दशकाच्या उत्तरार्धात" (हारवे, 1988, पृ. 581). तरीही, "स्थित ज्ञान" समकालीन स्त्रीवादी अभ्यास आणि समाजशास्त्रीय आणि मानववंशशास्त्रीय संशोधनासाठी वापरण्यायोग्य आणि उपयुक्त सैद्धांतिक संकल्पना आहे. आपण उत्तर वसाहतवाद, वांशिक नसलेल्या ठिकाणी आहोत म्हणून, हारवेच्या “शारीरिक उत्पादनाच्या यंत्रास” प्राधान्य देण्याच्या आणि “ पांढरपेशी भांडवली पितृसत्ता” आणि “पाश्चात्य विश्लेषणात्मक परंपरा” (हारावे, 1988, पृ. ५९२) यांचा आधारे समजून घेता येते. "स्थित ज्ञान" ची हारवेची संकल्पना विषय आणि वस्तू या दोहोंमध्ये समस्या निर्माण करते. हारवे हे विषय/चे नियंत्रण किंवा सार्वत्रिकतेऐवजी पक्षपात आणि अपूर्णतेवर

आग्रह धरतो. ज्युडिथ बटलरने देखील दाखविल्याप्रमाणे, अनेक प्रकारच्या ज्ञान आणि सरावाच्या भौतिकतेमध्ये आणि त्याद्वारे व्यक्तिनिष्ठता केली जाते (बटलर, 1990, pp. 1-34). चंद्र तळपदे मोहंती (ज्यांचा आपण खाली विभाग २.५ मध्ये अभ्यास करू) सारख्या विकसनशील देशांतील स्त्रीवाद्यांनीही असा आग्रह धरला आहे की असे कोणतेही निर्दोष, एकवचन, पूर्णतः अधीनस्थ स्त्रीवादी विषयाचे स्थान नाही ज्याला ज्ञानशास्त्रीय विशेषाधिकार असावा किंवा प्रदान केला पाहिजे; सर्व विषयांची पदे गंभीर पुनर्परीक्षेसाठी खुली आहेत (आणि सतत असावीत) (मोहंती, 1986).

हे विश्लेषण आवश्यक आहे, परंतु ते पुरेसे नाही, विषयाची समस्या निर्माण करणे, हे हरावे, तिच्या निबंधाच्या उत्तरार्धात, वस्तुनिष्ठता, विषय-वस्तुच्या गतिशीलतेचे परीक्षण आणि समस्या निर्माण करण्यावर लक्ष केंद्रित करते. तिचा असा विश्वास आहे की भौतिक, नैसर्गिक, सामाजिक, राजकीय, जैविक आणि मानवी शास्त्रांमधील वस्तूंची विस्तृत श्रेणी ज्याबद्दल संस्थात्मक ज्ञान तयार केले जाते ते निष्क्रिय मानले जाऊ नये. हारवे म्हणतात की "स्थित ज्ञान" साठी "शारीरिक उत्पादनाच्या उपकरण" च्या दृष्टीने जगाचा विचार करणे आवश्यक आहे. जर याविषयीचे विषय आणि वस्तू एकमेकांशी सखोलपणे जोडलेले असतील तर जगाला केवळ संसाधन म्हणून कमी करता येणार नाही. हारवे यावर भर देतात की "स्थित ज्ञानासाठी आवश्यक आहे की ज्ञानाची वस्तू एक अभिनेता आणि मध्यस्थी म्हणून चित्रित केली जावी, स्क्रीन किंवा ग्राउंड किंवा संसाधन म्हणून नाही, शेवटी कधीही मालकाचा गुलाम नाही जो त्याच्या अद्वितीय माध्यमे आणि त्याच्या लेखकत्वामध्ये द्वंद्वात्मकता बंद करतो. हे "वस्तुनिष्ठ" ज्ञानाचे"म्हणून ओळखले जाते (हारवे, 1988, p.592). हे सामाजिक किंवा मानवी विज्ञानाच्या जगात ज्ञानाची वस्तू म्हणून शरीरे "मटेरियल-सेमिओटिक जनरेटिव्ह नोड्स" म्हणून विचारात घेतली पाहिजेत, ज्यांच्या "सामाजिक परस्परसंवादात सीमा साकारल्या जातात" (हारवे, 1988, पृ. 595). हारवेची संकल्पना भौतिक वस्तूंना संस्था आणि स्वायत्तता देते आणि यामुळे विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या अभ्यासात अलीकडील शिष्यवृत्तीसाठी "स्थित ज्ञान" चे ज्ञानशास्त्र महत्त्वपूर्ण योगदान देते.

आपल्या स्वतःच्या संशोधन पद्धतींमध्ये आपण हारवे यांच्या "स्थित ज्ञान" ची संकल्पना कशी समाविष्ट करू शकतो? हारवे स्वतः काही मुद्दे देतात:

"तर्कसंगत ज्ञान ही दुभाषी आणि चर्चाविश्वच्या "क्षेत्रात" मध्ये चालू असलेल्या गंभीर व्याख्याची प्रक्रिया आहे.... वर्गीकृती आणि रुपांतरीत वर्गीकृती अधिक भाषांतर आणि टीका; सर्व आवश्यक आहेत.... त्यामुळे विज्ञान हे बंदिस्तचे नाही तर प्रतिवादाचे प्रतिमान बनते, जे वादातीत आणि स्पर्धात्मक आहे.....जबाबदारी आणि जबाबदारीचे भाषांतर आणि एकता यांचे दुवा साधणारे कॉकोफोनस व्हिजन आणि द्रष्टे आवाज यांना जोडणारे जे दबलेल्या लोकांच्या ज्ञानाचे वैशिष्ट्य आहे.... आम्ही शासित ज्ञान शोधत नाही ... आणि अव्यवस्थित दृष्टीचा समावेश करतो, आम्ही आंशिक दृष्टी आणि मर्यादित आवाजाने शासित असलेल्यांचा शोध घेतो - स्वतःच्या फायद्यासाठी पक्षपात नाही तर, संदर्भीकरण आणि अनपेक्षित उघडण्याच्या कारणास्तव स्थित ज्ञान सोपे करते.यामध्ये स्थित ज्ञान समुदायांबद्दल आहे, तर ते वेगळ्या व्यक्तींबद्दल नाही. याविषयी एक मोठी दृष्टी शोधण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे विशेषतः कुठेतरी असणे. स्त्रीवादातील विज्ञानाचा प्रश्न वस्तुनिष्ठतेचा

आणि तर्कसंगततेचा आहे. त्याची प्रतिमा सुटणे आणि मर्यादा ओलांडण्याची उत्पादने नाहीत (वरील दृश्य) परंतु आंशिक दृश्ये जोडणे आणि आवाज थांबवणे हे सामूहिक विषय स्थितीत आहे जे चालू असलेल्या मर्यादित मूर्त स्वरूपाच्या, मर्यादा आणि विरोधाभासांमध्ये जगण्याच्या दृष्टीकोनाचे वचन देते. - कुठूनतरी दृश्ये आढळून येतात (हारवे, 1988, पृ. 590).

अशा प्रकारे, हार्वेच्या स्थित ज्ञानाची संकल्पना स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र वापरणाऱ्या संशोधकांसाठी करा किंवा करू नका या यादीमध्ये वर्गीकृत केली जाऊ शकते. स्त्रीवादी संशोधकांनी "स्तिती" वर "मुख्य सराव" म्हणून आग्रह धरला पाहिजे कारण "पोझिशनिंगमुळे आमच्या सक्षम पद्धतींची जबाबदारी सूचित होते" (Haraway, 1988, p.587). त्यांनी आपले स्वतःचे आणि इतरांचे आंशिक आणि मर्यादित दृष्टीकोन मान्य केले पाहिजेत आणि या दृष्टीकोनांवर जोर देणाऱ्या/समीकरणांमधील सामर्थ्य मान्य केले पाहिजे. त्यांनी आंशिक आणि मर्यादित दृष्टीकोनांसह इतरांशी संबंध आणि समुदाय तयार करणे आवश्यक आहे, ज्ञानाच्या वस्तुनिष्ठ /एजन्सीचा आदर करणे आणि त्यांच्या संशोधनाचे राजकारण आणि नैतिकता आणि त्यांच्या दृष्टीकोनांसाठी जबाबदार असणे आवश्यक आहे, जे एका दृष्टिकोनात विकसित होऊ शकतात किंवा नसू शकतात.

तुमची प्रगती तपासून पाहा :

डोना हारवे यांची स्थित ज्ञान विषयाची संकल्पनेची सविस्तर चर्चा करा

२.३ स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांत (डोरोथी स्मिथ) FEMINIST STANDPOINT (DOROTHY SMITH)

स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांत हा समकालीन विचारवंतांनी सर्वात प्रभावशाली स्त्रीवादी ज्ञानविज्ञानांपैकी एक आहे. या संकल्पनेचा स्त्रीवादी विद्वानांनी त्याचा मोठ्या प्रमाणावर वापर आणि टीका केली आहे. "स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांत" हा शब्द अमेरिकन स्त्रीवादी सँड्रा हार्डिंग यांनी स्त्रियांच्या ज्ञानाचे प्रमाणीकरण करणाऱ्या ज्ञानशास्त्रांचे वर्गीकरण करण्यासाठी तयार केला होता. हार्डिंगने प्रभावशाली आंतरविद्याशाखीय काव्यसंग्रह, The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies (2004) हे पुस्तक संपादित केले आहे, जे डोरोथी स्मिथ, डोना हारावे, पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्स (ज्याचा आपण पुढील अभ्यास करू) सारख्या ऐतिहासिक दृष्टिकोन सिद्धांतकारांचे कार्य एकत्र आणते. विभाग), नॅन्सी हार्टसॉक आणि हिलरी रोज यांनी योगदान दिले आहे.

स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांत विषय/ संशोधक, वस्तू/ संशोधन आणि ज्ञान निर्मितीच्या पद्धती आणि प्रक्रिया यांच्यातील संबंध तपासते. हा दृष्टिकोन सिद्धांताचा प्रारंभिक बिंदू हा युक्तिवाद आहे की आपल्या ज्ञानावर लिंग, वंश, वर्ग, अपंग/क्षमता सोबतच आपल्या विचारसरणीच्या छेदनबिंदूंवरील आपल्या दृष्टिकोन किंवा स्थानावर प्रभाव पडतो. गॅब्रिएल ग्रिफिन, ए डिक्शनरी ऑफ जेंडर स्टडीजमध्ये, आम्हाला सूचित करतात की:

"हा सिद्धांत नॅन्सी हार्टसॉक, सँड्रा हार्डिंग आणि सुसान हेकमन यांसारख्या अमेरिकन स्त्रीवादी सिद्धांतकारांनी 1990 मध्ये विकसित केला होता. हे वैज्ञानिक किंवा संशोधनाच्या

वस्तुनिष्ठता आणि तटस्थतेच्या पारंपारिक कल्पनेला विरोध करते, त्याऐवजी एखाद्याच्या विचार आणि कृतीला एखाद्याच्या दृष्टिकोनातून कसे आकार दिले जाते याची जाणीव असणे हे संशोधनाच्या आचरणात आत्म-प्रतिबिंबाचा सराव करणे ही अधिक योग्य भूमिका आहे."

स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांत ही स्त्रीवादी विद्वानांनी घेतलेली एक सैद्धांतिक स्थिती आहे जी असे मानते की ज्ञान, जे संशोधनाचे केंद्रक आहे, केवळ संशोधकाच्या दृष्टिकोनातून अनुभवले जाऊ शकते तसेच व्यक्त केले जाऊ शकते. भांडवलशाही समाजातील वर्गीय वर्चस्वाच्या मार्क्सियन-हेगेलियन संकल्पनेतून विकसित होऊन, दृष्टिकोनवादी सिद्धांतवादी असे गृहीत धरतात की अशा स्तरीकृत समाजात विविध आणि असमान-सशक्त दृष्टिकोनातून सामाजिक जीवन अनुभवले जाते. काही दृष्टीकोनांना ऐतिहासिकदृष्ट्या विशेषाधिकार देण्यात आले आहेत, तर इतरांना दुर्लक्षित केले गेले आहे. स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या संशोधकांनी स्त्रियांच्या अस्तित्वाचा (ज्यांना ऐतिहासिकदृष्ट्या ज्ञान उत्पादनातून वगळण्यात आले आहे) पुन्हा शोधण्यात त्यांचे ज्ञानशास्त्र रुजले आहे, ते स्पष्टपणे स्त्रीच्या ज्ञानशास्त्रीय दृष्टिकोनासाठी युक्तिवाद करतात. नॅन्सी हार्टसॉक, एक प्रमुख दृष्टीकोन सिद्धांतकार, भांडवलशाहीतील वर्ग संरचनांच्या मार्क्स आणि हेगेलच्या सिद्धांताच्या पद्धतशीर पायावर आधारित - जे लिंग-अंध आहे - एक विशेषत: स्त्रीवादी ऐतिहासिक भौतिकवाद समोर ठेवण्यासाठी जे भांडवलशाही पितृसत्ताची टीका करण्यासाठी एक महत्त्वाचे ज्ञानशास्त्रीय साधन आहे (हार्टसॉक , 1983). हार्टसॉक आणि इतर दृष्टिकोन सिद्धांतकारांचा असा विश्वास आहे की स्त्रियांच्या ऐतिहासिक आणि पद्धतशीर दडपशाहीचे अनुभव त्यांना विकृत पितृसत्ताक विचारधारा, संस्था आणि नातेसंबंधांबद्दल उत्कृष्ट अंतर्दृष्टी देतात. हार्डिंगने असाच दावा केला आहे की दबलेल्या स्थितीत असलेले लोक खरोखर महत्त्वपूर्ण सामाजिक प्रश्नांचे स्पष्टीकरण देऊ शकतात आणि महत्त्वपूर्ण संशोधन प्रश्न अधिक सहजपणे परिभाषित करू शकतात.

हा दृष्टीकोन कॅनेडियन समाजशास्त्रज्ञ डोरोथी स्मिथ, मार्क्सवादाने प्रेरित आणखी एक मूलभूत स्त्रीवादी दृष्टिकोन सिद्धांताच्या कार्यात विकसित केला गेला आहे. तिने "स्त्रियांसाठी समाजशास्त्र(“a sociology for women.”)" म्हणून विकसित केलेल्या संशोधनावर (आणि पुन्हा शोध) लक्ष केंद्रित केले आहे. The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology (1987) या तिच्या महत्त्वाच्या पुस्तकात आणि त्यानंतरच्या दोन दशकांतील तिच्या विस्तृत कार्यात, स्मिथने पुरुष प्रवाहाच्या समाजशास्त्राला आव्हान दिले आहे आणि स्त्रिया कोणत्या मार्गांनी सामाजिकरित्या त्यांचे ज्ञान निर्माण करतात याची चौकशी करतात. जग विसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धात, समाजशास्त्र ही एक स्वतंत्र शाखा म्हणून उदयास आली, ज्याने बहुतेक सामाजिक रचनांमध्ये अंतर्निहित स्तरीकरण आणि असमानता आव्हानात्मक आणि उघड केली. तरीही समाजशास्त्राची शिस्त देखील वर्चस्ववादी गृहितकांवर चालते ज्याने श्वेत, उच्च-वर्ग, पुरुषांच्या दृष्टिकोनाला विशेषाधिकार दिला आणि "स्त्रियांच्या जगाचे (world of women)" इतरीकरण करताना केवळ पुरुषांच्या चिंता आणि पुरुष-नियंत्रित सार्वजनिक क्षेत्रावर लक्ष केंद्रित केले. स्त्रीवादी दृष्टिकोनाचा सिद्धांतकार म्हणून, स्मिथ पारंपारिक समाजशास्त्राच्या दाव्यांना मूल्य-तटस्थ, वस्तु विज्ञान असल्याचे आव्हान देते. तिचा असा युक्तिवाद आहे की पारंपारिक समाजशास्त्र "आपल्या समाजांवर राज्य करण्याच्या संबंधांमध्ये स्थित असलेल्या पुरुषांच्या दृष्टिकोनातून लिहिलेले आहे," ते आंशिक आहे, उपेक्षित गटांचे

स्थान, ज्ञान आणि अनुभव वगळले आहे आणि सत्ताधारी ग्रंथांद्वारे विशेषाधिकारप्राप्त पुरुषांचे संरक्षण करण्याचा हेतू आहे (स्मिथ, 1987, p.1).

स्मिथ समाजशास्त्रातील या पुरुषी वर्चस्वाचा सामना करतात तसेच स्त्रियांच्या अनुभवाला सामाजिक पुनर्शोध चौकशीचा "प्रारंभिक बिंदू" मानतात. समाजशास्त्रीय विश्लेषणाचा नवा दृष्टीकोन ती सुचवते. तिच्या पुस्तकात, सतेच्या संकल्पनात्मक पद्धती: ज्ञानाचे स्त्रीवादी समाजशास्त्र, ती लिहिते: “सामाजिकरित्या तयार केलेले जग जाणून घेण्याचा एकमेव मार्ग म्हणजे ते आतून जाणून घेणे. आम्ही त्याच्या बाहेर कधीही उभे राहू शकत नाही” (1990, p.22). सत्ताधारी प्रवचनातून महिलांना वगळणे त्यांना पुरुषांपेक्षा हि वेगळे समज देते. स्त्रियांच्या अनुभवांपासून सुरू होणारे संशोधन आणि त्यांच्या स्वतःच्या स्थितीबद्दलचे त्यांचे आत्म-प्रतिबिंबित ज्ञान सर्व मानव आणि संपूर्ण समाजाचे वस्तुनिष्ठ आणि निष्पक्ष समज निर्माण करू शकते.

डोरोथी स्मिथ ही चिकित्सक सिद्धांताची स्त्रीवादी समाजशास्त्रज्ञ आहे. "समाजशास्त्रीय परंपरेच्या कल्पनेला आव्हान देण्यासाठी सर्वोत्तम समाजशास्त्रीय परंपरा वापरणे" (कॉलिन्स, 1992, p.74) हा तिचा गंभीर दृष्टीकोन आहे. स्मिथ त्यांच्या एंड्रोसेंट्रिकसाठी सामाजिक संरचना आणि समाजशास्त्रीय ज्ञान उत्पादनावर टीका करण्यासाठी अनेक सैद्धांतिक चौकट वापरतात आणि उपेक्षित लोकांचे, विशेषत: स्त्रियांचे जीवन अनुभव प्रतिबिंबित करण्यासाठी ती समाजशास्त्रीय अभ्यासाचा विस्तार करण्यास वचनबद्ध आहे. उदाहरणार्थ, जरी स्मिथने मार्क्सवादी सिद्धांताच्या मर्यादा ओळखल्या, विशेषत: त्याचे लिंग-अंधत्व, ती स्त्रीवादी समाजशास्त्रासाठी शक्ती आणि दडपशाहीच्या मार्क्सवादी भूमिका स्वीकारते आणि लागू करते. ज्याप्रमाणे मार्क्सवादी सिद्धांत हे प्रकट करतो की शासक भांडवलदार वर्गाकडून कामगार वर्गाचे कसे शोषण होते हा भांडवलदार वर्ग मजुरांच्या अतिरिक्त कामातून कसा नफा कमावतो, त्याचप्रमाणे स्मिथ महिलांचे घरगुती कामगार पुरुषांच्या व्यावसायिक यशाला सार्वजनिक दर्जा वाढवण्यास कसे समर्थन देतात हे उघड करतात.

डोरोथी स्मिथ देखील इंद्रियगोचर संकल्पनांचा प्रभाव होता (ज्याचे परीक्षण केले जाते की दैनंदिन अनुभव एखाद्या व्यक्तीच्या सामाजिक जगाच्या ज्ञानाला कसे आकार देतात) आणि लोकान्वयी (जे विश्लेषण करते की व्यक्ती त्यांच्या दैनंदिन क्रियाकलापांद्वारे व्यवस्थित सामाजिक वास्तव कसे तयार करतात). पारंपारिक समाजशास्त्रावर स्मिथची प्राथमिक टीका अशी होती की त्यांनी लोकांच्या "दैनंदिन / रोजच्या जगाच्या" सूक्ष्म जटिलतेचा आणि ते मोठ्या समाजाशी कसे संबंधित आहेत याचा अभ्यास केला नाही. स्मिथ तपासतो की पुरुष-लिखित शासक ग्रंथांनी (जसे की बायबल, राज्यघटना आणि अगदी पारंपारिक समाजशास्त्राचे सिद्धांत) विद्यमान प्रचलित लिंग भूमिका आणि स्त्रीत्वाची मानके कशी तयार केली आहेत ज्यांचे स्त्रियांनी पालन केले पाहिजे, जे इतर कसे समजून घेतात, त्यांच्याशी संवाद साधतात यावर प्रभाव टाकतात. महिला, घरगुती आणि सार्वजनिक यादोन्ही क्षेत्रात महिलांचे दैनंदिन अनुभव पुन्हा शोधण्यासाठी आणि समजून घेण्यासाठी आणि दृष्टिकोन सिद्धांत आणि संस्थात्मक वंशविज्ञानाचा सराव यांसारख्या पर्यायी, आंतरविद्याशाखीय आणि बहु-दृष्टीकोनात्मक स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र विकसित करण्यासाठी ती वांशिक पद्धती आणि घटनाशास्त्राच्या सैद्धांतिक चौकटीत वापर करते.

स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या सिद्धांतामध्ये तिच्या योगदानासह, डोरोथी स्मिथ स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र आणि "लोकांसाठी समाजशास्त्र (sociology for people)" (2005) म्हणून संस्थात्मक वंशविज्ञानाच्या विकासासाठी ओळखली जाते. स्मिथचा संस्थात्मक नृवंशविज्ञानाचा वापर तिला व्यक्ती सामाजिक संस्थांना विशिष्ट प्रकारे कसे आणि का पाहतात याचे विश्लेषण करण्यास मदत करते. एखाद्या संस्थेच्या ग्रंथांचे विश्लेषण करून, व्यक्तींचे वर्गीकरण आणि वर्णन करण्यासाठी ग्रंथांमधील आवर्ती नमुने आणि श्रेण्यांचा अर्थ लावणे आणि व्यक्तींवर त्यांच्या सामाजिक स्थानांचा प्रभाव का पडतो हे समजून घेण्यासाठी अंतर्संबंध बनवून हे केले जाते. महिलांना आलेल्या सामाजिक असमानतेवर पूर्णपणे लक्ष केंद्रित करण्याऐवजी, स्मिथने असा युक्तिवाद केला की संस्थात्मक प्रक्रिया सर्व लोकांच्या निर्णयांना आणि प्राधान्यांना आकार देतात आणि सर्व लोक त्यांच्यावर ठेवलेल्या सामाजिक रूढींमुळे प्रभावित होतात. तथापि, काही समीक्षकांनी असा युक्तिवाद केला आहे की निष्कर्ष काढण्यासाठी वांशिक संशोधनातील व्यक्तींचे प्रतिलेख पुन्हा एकत्र करण्याच्या स्मिथच्या पद्धतीमुळे संशोधकाच्या बाजूने पुष्टीकरण पूर्वाग्रह होऊ शकतो. त्यांनी सुचवले आहे की स्मिथची संस्थात्मक वंशविज्ञानाची संशोधन पद्धत डेटा विश्लेषणाची प्रक्रिया सुधारून आणि संशोधन निष्कर्षांमध्ये अकल्पनीय सामान्यीकरण टाळून सुधारली जाऊ शकते.

स्त्रीवादी दृष्टिकोन सिद्धांत आणि संस्थात्मक वंशविज्ञान वापरून तिच्या अग्रगण्य संशोधन आणि सक्रियतेमध्येडोरोथी स्मिथ महिला आणि उपेक्षित लोकांच्या दृष्टिकोनातून आणि सामाजिक संस्थांमधील त्यांचे अनुभव पासून सुरू करते. तिच्या कार्यांद्वारे, ती सामाजिक कृतींचे ज्ञानशास्त्रीय सराव म्हणून प्रमाणीकरण करते, महिलांविरूद्ध सामाजिक संस्थात्मक पूर्वाग्रह स्पष्ट करते आणि सामाजिक शास्त्रज्ञांना एक मूलगामी स्त्रीवादी ज्ञानरचनावाद देते जे पारंपारिक प्रवचनांचा सामना करते, सर्व लोकांसाठी अधिक न्याय्य समुदाय निर्माण करण्यात मदत करण्यासाठी समाजशास्त्रीय संशोधनात परिवर्तन करते.

तुमची प्रगती तपासा :

डोरोथी स्मिथ यांचा स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांताची सविस्तर चर्चा करा.

२.४ वेगळेपणाचे वास्तव (पॅट्रीसिया हिल कॉलिन्स) DIFFERENCE MATTERS (PATRICIA HILL COLLINS)

१९७०च्या दशकात त्याची उत्पत्ती झाल्यापासून, स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या सिद्धांतावर काही कारणास्तव टीका केली जाते. एक टीका अशी आहे की प्रारंभिक स्त्रीवादी दृष्टिकोन सिद्धांत संशोधन खोट्या सार्वत्रिकतेला प्रोत्साहन देते आणि स्त्रियांमधील आणि त्यांच्यातील फरक मान्य न करता, एकल, सामान्यीकृत स्त्रीवादी दृष्टिकोनाला महत्त्व देते. दुसरी टीका अशी आहे की सुरुवातीच्या पांढऱ्या दृष्टिकोनाच्या सिद्धांतकारांनी सुरुवातीला वेगवेगळ्या वांशिक, वर्गीय किंवा लैंगिक स्थानांतील स्त्रियांकडे दुर्लक्ष केले. या टीकेचा प्रतिकार करण्यासाठी आणि दृष्टिकोनाचा सिद्धांत सुधारण्यासाठी, डोरोथी स्मिथ, नॅन्सी हार्टसॉक आणि सँड्रा हार्डिंग सारख्या स्त्रीवादी सिद्धांतकारांनी स्पष्ट केले की दृष्टिकोन ही एक साध्य केलेली सामूहिक चेतना आहे जी केवळ सामाजिक, राजकीय किंवा आर्थिक संघर्ष आणि

दडपशाहीतून मिळवली जाऊ शकते. एक दृष्टीकोन हा दृष्टीकोनातून भिन्न आहे, जो जग पाहण्यासाठी एक वैयक्तिक लेन्स आहे, संशोधनासाठी एक प्रारंभिक बिंदू आहे यातून या दृष्टिकोनाचा उदय झाला. स्त्रिया पुरुषांपेक्षा वेगळा दृष्टिकोन बनवतात, कारण ते समान संघर्ष आणि अत्याचार सामायिक केलेल्या इतरांना कबूल करतात. स्त्रीवादी दृष्टिकोनाचा सिद्धांत जसजसा विकसित होत गेला, तसतसे इतर विद्वानांनी विविध स्थाने आणि अनुभव असलेल्या स्त्रियांचा समावेश करण्यासाठी त्याचा विस्तार आणि समायोजित केला. उदाहरणार्थ, पेट्रीसिया हिल कॉलिन्स यांनी लिंग, वंश आणि वर्ग यांच्यातील छेदनबिंदू संबोधित करण्यासाठी कृष्णवर्णीय महिलांच्या दृष्टिकोनाचा सिद्धांत मांडला आहे. कॉलिन्स एक अमेरिकन स्त्रीवादी समाजशास्त्रज्ञ आहे ज्यांचे कार्य ब्लॅक स्टडीज आणि स्त्रीवादी अभ्यास आणि सक्रियता मध्ये खूप प्रभावशाली आहे., Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment (1990).हे तिचे पहिले पुस्तक प्रकाशित झाल्यापासून तिने वंश, वर्ग आणि लिंग यावर मोठ्या प्रमाणावर लिखाण केले आहे.

डोरोथी स्मिथच्या स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या सिद्धांतावर आधारित, पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्स यूएसए मधील आफ्रिकन-अमेरिकन महिलांच्या अनुभवांवर आणि परिस्थितीवर लक्ष केंद्रित करतात. तिने असा युक्तिवाद केला की काळ्या स्त्रियांनी त्यांच्या गुलामगिरीच्या सामायिक रचनात्मक अनुभवातून, गोऱ्या स्त्रियांपेक्षा वेगळा दृष्टिकोन निर्माण केला. तिच्या ज्ञानशास्त्रात, हा फरक महत्त्वाचा आहे आणि तो अभ्यासण्यास पात्र आहे. गोऱ्या स्त्रियांच्या विपरीत, काळ्या स्त्रियांना घरगुती आणि सार्वजनिक क्षेत्रामध्ये विभाजन होत नाही. गुलामगिरी संपुष्टात आल्यानंतरही, कृष्णवर्णीय स्त्रिया प्रामुख्याने काळ्या समुदायांमध्ये राहतात आणि त्यांच्या कुटुंबाचे अस्तित्व सुनिश्चित करण्यासाठी ते घराबाहेर पगाराच्या कामासह कौटुंबिक काळजीचे काम एकत्र करतात. पांढऱ्या स्त्रियांच्या असमानतेच्या तुलनेत कृष्णवर्णीय स्त्रिया वेगळ्या प्रकारच्या भेदभाव आणि साचेबद्ध पद्धतीला नियंत्रित ग्रंथ आणि चर्चाविश्व द्वारे ग्रस्त आहेत.

पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्स यांच्या मते, कृष्णवर्णीय अमेरिकन स्त्रियांच्या दृष्टिकोनातून तिचे संशोधन केवळ कृष्णवर्णीय स्त्रियांसाठीच नाही, तर त्यांच्या वंश, वर्ग किंवा लिंगामुळे दडपल्या गेलेल्या इतर लोकांसाठीही प्रासंगिक आहे, ज्यात "दडपशाहीची परस्परसंबंधित प्रणाली" समाविष्ट आहे (कॉलिन्स , 1990, पृष्ठ 3). वर्चस्व आणि अधीनतेचे यातील प्रत्येक संबंध वेगळे आहेत, तरीही हे भांडवलशाही, वंशवाद आणि विषमतावादाद्वारे तयार केलेल्या "वर्चस्वाची एक व्यापक रचना" चे भाग म्हणून एकमेकांशी जोडलेले आहेत (कॉलिन्स, 1990, p.2). कॉलिन्स विश्लेषण करतात की "दडपशाहीचे परस्परसंबंधित स्वरूप...अनेक स्तरांवर संरचित आहेत" (प्रणालीगत, सांस्कृतिक आणि आंतरवैयक्तिक) आणि कोणतीही व्यक्ती "अनेक प्रबळ गटांचे सदस्य आणि एकाधिक अधीनस्थ गटांचे सदस्य" असू शकते. कोणतीही व्यक्ती प्रभावित होऊ शकते "प्रभुत्वाच्या प्रणालीगत विरुद्ध आंतरवैयक्तिक यंत्रणेवर वेगवेगळ्या प्रमाणात" (कॉलिन्स, 1990, पृ. 6). उदाहरणार्थ, काळ्या पुरुषांवर गोऱ्या पुरुषांकडून अत्याचार केले जाऊ शकतात आणि त्यांच्या परस्पर संबंधांमध्ये काळ्या स्त्रियांवर अत्याचार करणारे असू शकतात. किंवा, मध्यमवर्गीय गोऱ्या स्त्रियांवर गोऱ्या पुरुषांकडून अत्याचार होऊ शकतात आणि गरीब गोऱ्या स्त्री-पुरुषांवर अत्याचार होऊ शकतात. युरोकेंद्रित आणि मर्दानीवादी म्हणून एकाकी, द्वंद्वात्मक एकतर/किंवा दृष्टीकोन

(पांढरा-काळा किंवा पुरुष-स्त्री) नाकारून, कॉलिन्स लोकांच्या "अस्पष्ट वांशिक आणि वांशिक ओळख" (कॉलिन्स, 1990, पृ. 3) पासून उद्भवलेल्या परस्परसंबंधांवर लक्ष केंद्रित करतात. ती वय, लैंगिक अभिमुखता, धर्म आणि वांशिकतेशी संबंधित प्रणालीगत दडपशाही देखील विचारात घेते. आफ्रिकन-अमेरिकन महिलांपासून सुरुवात करून आणि तिच्या संशोधनात इतर अत्याचारित गटांचा समावेश करून, पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्सने नवीन ज्ञानशास्त्रीय शक्यता आणि विश्लेषणाचे प्रकार उघडले.

कॉलिन्सच्या कार्यातील एक महत्त्वाची भूमिका म्हणजे ज्ञानाची हेतू अमेरिकन समाजावर वसाहतकेंद्री, सकारात्मकतावादी आणि पुरुषवादी 'तज्ञ' यांनी विकसित केलेल्या विचार आणि ज्ञानाच्या प्रणालींचे वर्चस्व आहे. अशा प्रणाली आफ्रिकन अमेरिकन महिलांना आक्षेप घेतात, त्यांच्या अनुभवांचे अवमूल्यन करतात आणि त्यांचे ज्ञान अदृश्य करतात. कृष्णवर्णीय महिलांचे अफ्रोसेंट्रिक, स्त्रीवादी ज्ञान भावना, संबंध, समुदाय, वैयक्तिक जबाबदारी आणि काळजीची नैतिकता याला महत्त्व देते.समाजातील इतर माता, शिक्षक आणि चर्च नेते म्हणून काळ्या स्त्रियांचे अनुभव हे काळ्या महिला आणि पुरुषांचे पालनपोषण करण्यासाठी एक अभयारण्य बनवतात याबरोबरच मुख्य गोरे, विषमलिंगी, विभक्त कुटुंब रचनेला देखील विरोध करतात. तथापि, कॉलिन्स हे देखील जागरूक आहेत की "काळ्या स्त्रिया ज्ञानाचे मध्यस्थी म्हणून", "कधीकधी अफ्रोसेंट्रीसिटी आणि स्त्रीवादाच्या विरोधाभासी मागण्या" मुळे तणाव निर्माण होतो. कृष्णवर्णीय स्त्रीवादी हा कृष्णवर्णीय संस्कृती आणि पूर्वापारवादासारख्या परंपरा स्त्रियांवर कसा अत्याचार करतात यावर टीका करतात, तरीही हेच स्त्रीवादी या संस्कृतीच्या मूल्यांची पुष्टी करू शकतील, त्यांना दबलेल्या वांशिक गटाचे सदस्य म्हणून त्यांची ओळख पटवून द्यावी लागेल.

कॉलिन्सच्या कार्यांचे उद्दीष्ट हे कृष्णवर्णीय स्त्रियांच्या ज्ञान आणि अनुभवांबद्दल नवीन अंतर्दृष्टी देणे तसेच त्यांना स्वतःला सक्षम करण्यासाठी आणि दडपशाहीचा प्रतिकार करण्यासाठी या शहाणपणाचा वापर करण्यात मदत करणे हे आहे. तिचा असा विश्वास आहे की "गौण गटांना त्यांच्या स्वत: च्या अनुभवांबद्दल नवीन ज्ञान देणे सशक्त होऊ शकते" हे नवीन ज्ञान "समाजाच्या भल्यासाठी वापरण्यात येणारी सर्जनशील शक्ती" म्हणून असू शकते (कॉलिन्स, 1990, पृष्ठ 1-2). पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्सची हेतुपूर्ण शिष्यवृत्ती आणि सक्रियता केवळ विश्लेषणात्मक नाही तर आशावादी देखील आहे. तिने असा युक्तिवाद केला की आफ्रोसेन्ट्रिक ज्ञान, कृष्णवर्णीय अनुभव, सामुदायिक जीवन आणि कृष्णवर्णीय स्त्रीवादी विचार, दडपशाहीच्या एकाधिक प्रणालींचा मॅट्रिक्स समाप्त करण्यासाठी आवश्यक संबंध, संवाद आणि सहानुभूती प्रस्थापित करण्याचा मार्ग दाखवू शकतात. ती असे सुचवते की, "अफ्रोसेन्ट्रिक स्त्रीवादी विचारांचे अस्तित्व असे सूचित करते की परिस्थिती कितीही उदास असली तरीही कृती करण्याची नेहमीच निवड आणि सत्ता असते" (कॉलिन्स, 1990, पृ. 11).

पुढे, कॉलिन्स सुचवितात की इतरांसाठी आणि बाहेरच्या लोकांसाठी "काळ्या महिलांचा दृष्टिकोन पुन्हा मांडणे" (कॉलिन्स, 1990, p.6) फलदायी ठरेल. कॉलिन्स "आंशिक दृष्टीकोन" या शब्दासह, कृष्णवर्णीय स्त्रियांच्या अधीनस्थ ज्ञानाचे वर्णन करण्यासाठी हारवेची संज्ञा, "स्थित ज्ञान" वापरतात. तिला हे समजले की कृष्णवर्णीय स्त्रीवादी विचार "दृष्टिकोणाचा एकच कोन" आणि "आंशिक दृष्टीकोन" दर्शवतो आणि "कोणत्याही गटाला

असा सिद्धांत किंवा कार्यपद्धती नाही जी त्याला परिपूर्ण 'सत्य' शोधू देते" किंवा "त्याचे सिद्धांत घोषित करू शकते आणि इतर गटांच्या अनुभवांचे मूल्यमापन करणारी सार्वत्रिक आदर्श म्हणून पद्धती." सकारात्मकता आणि सापेक्षतावादाच्या जागी, कॉलिन्स संवाद आणि सहानुभूतीची अपेक्षा करतात: "प्रत्येक गट स्वतःच्या दृष्टिकोनातून बोलतो आणि स्वतःचे आंशिक, स्थित ज्ञान सामायिक करतो. परंतु प्रत्येक गटाला स्वतःचे सत्य अर्धवट समजल्यामुळे त्याचे ज्ञान अपूर्ण आहे. प्रत्येक गट त्याच्या स्वतःच्या दृष्टिकोनाचे वेगळेपण न सोडता किंवा इतर गटांचे आंशिक दृष्टीकोन दडपल्याशिवाय इतर गटांच्या दृष्टिकोनाचा विचार करण्यास अधिक सक्षम बनतो" (कॉलिन्स, 1990, p.236-238).

पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्सचे कार्यकर्ता ज्ञानशास्त्र अत्यंत मौल्यवान आहे कारण ते सूचित करते की बाहेरील लोक वैयक्तिक आणि सामाजिक स्तरावर बदल घडवून आणण्यासाठी इतर गटांचे आंशिक ज्ञान कसे आत्मसात करू शकतात आणि सामावून घेऊ शकतात. तिच्या मते, "कृष्णवर्णीय स्त्रीवादी विचारांचे एक वेगळे वैशिष्ट्य म्हणजे व्यक्तीची बदललेली जाणीव आणि राजकीय आणि आर्थिक संस्थांचे सामाजिक परिवर्तन या दोन्ही गोष्टी सामाजिक बदलासाठी आवश्यक घटक आहेत असा त्याचा आग्रह आहे.या बदलाच्या दोन्ही आयामांसाठी नवीन ज्ञान महत्त्वाचे आहे" (कॉलिन्स, 1990, p.221). गट आणि व्यक्ती वेगळे कसे आहेत, हा फरक कसा आणि का महत्त्वाचा आहे, नवीन न्याय्य ज्ञानविज्ञानाच्या उभारणीसाठी हा फरक कसा महत्त्वाचा आहे, हा फरक स्वतःच संबंध, संवाद आणि सक्रियता निर्माण करण्यासाठी कसा महत्त्वाचा ठरू शकतो यावर ती सुधारनावर्ती लक्ष केंद्रित करते.

तुमची प्रगती तपासा :

पॅट्रीसिया हिल कॉलिन्स यांच्या वेगळेपणाचे वास्तव या संकल्पनेवर्ती सविस्तर लिहा.

२.५ जागतिक स्त्रीवादी संशोधन (चंद्र तळपदे मोहंती) GLOBAL FEMINIST RESEARCH (CHANDRA TALPADEMOHANTY)

जरी अमेरिकन स्त्रीवादी दृष्टिकोन सिद्धांतवादी सँड्रा हार्डिंग, इतरांबरोबरच, तिच्या नंतरच्या कामांमध्ये, जसे की विज्ञान बहुसांस्कृतिक आहे? Postcolonialisms, Feminisms and Epistemologies (1998), and Sciences from Below: Feminisms, Postcolonialisms and Modernities (2008) ने उत्तर वसाहतवादी वळणाद्वारे क्षेत्र विस्तृत करण्याचा प्रयत्न केला आहे, बर्याच काळापासून, स्त्रीवादी epmologiesमध्ये युरो-अमेरिकन वर्चस्व आहे. संशोधकांच्या दृष्टीने आणि संशोधनाच्या वस्तू कशा समजल्या जातात या दोन्ही दृष्टीने समजून घेता येते. भारतीय-अमेरिकन चंद्र तळपदे मोहंती सारख्या उत्तर-औपनिवेशिक आणि आंतरराष्ट्रीय स्त्रीवादी, पाश्चात्य स्त्रीवाद्यांनी तिसऱ्या जगातील स्त्रियांच्या अखंड बांधणीवर टीका करतात, तसेच मोहंती या शब्दांवर आधारित अधिक सूक्ष्म आणि जागतिक स्तरावर सर्वसमावेशक सक्रियता सुचवतात.

"अंडर वेस्टर्न आयज: फेमिनिस्ट स्कॉलरशिप अँड वेस्टर्न डिस्कोर्सेस" (1986) या तिच्या मौलिक आणि पुष्कळ-पुनर्प्रकाशित निबंधात, चंद्र तळपदे मोहंती यांनी अलीकडील पाश्चात्य स्त्रीवादी ग्रंथांचे (विशेषत: जेड प्रेसने तिसऱ्या जगात त्यांच्या स्त्रियांच्या अंतर्गत तयार केलेले) विश्लेषण केले आहे. मालिका) "तृतीय-जगातील फरक" उघड करण्यासाठी ज्याद्वारे "पाश्चात्य स्त्रीवाद स्त्रियांच्या जीवनाचे वैशिष्ट्य असलेल्या संवैधानिक गुंतागुंतांना योग्य आणि वसाहत करतात" तिसरे जग आणि आशिया आणि आफ्रिकेतील विकसनशील देशांमध्ये, त्यांच्या विविध विषमतेला एकवचनात कमी करते. ' (मोहंती, 1986, p.63). मोहंती हे विशिष्ट मार्ग दाखवतात ज्यामध्ये विश्लेषणाची श्रेणी म्हणून 'स्त्रिया' हे पाश्चात्य स्त्रीवादी प्रवचनात तृतीय जगातील महिलांना एकसंध, सत्ताहीन गट म्हणून तयार करण्यासाठी वापरले जाते: "स्त्रिया पुरुष हिंसाचाराच्या बळी"; "महिला सार्वत्रिक आश्रित म्हणून"; "औपनिवेशिक प्रक्रियेच्या बळी म्हणून विवाहित महिला"; "महिला आणि कौटुंबिक प्रणाली"; "स्त्रिया आणि धार्मिक विचारधारा"; आणि "महिला आणि विकास प्रक्रिया" (मोहंती, 1986, pp.66-74). दडपशाही आणि गौणत्वाची ही कुऱ्हाडी सर्वच भिन्न-पितृसत्ताक समाजांमध्ये अस्तित्वात असली, तरी या समाजातील महिलांमध्ये आणि त्यांच्यात असलेले भेद नाकारणे अयोग्य आणि चुकीचे आहे. या "पद्धतीय सार्वभौमिकता" द्वारे, "'स्त्री' आणि 'स्त्रिया' मधील फरक नष्ट झाला आहे" (मोहंती, 1986, p.77).

हे लागू केलेले एकजिनसीकरण हे शक्तीवर आधारित वसाहतीकरणाचे कार्य आहे. मोहंती वसाहतवादाची व्याख्या संरचनात्मक वर्चस्वाचा संबंध म्हणून करतात ज्यामुळे विषय/वषयातील विषमता दडपली जाते. तिने वसाहतवादाची एक "विवादात्मक" व्याख्या सांगितली: "तिसऱ्या जगातील महिलांबद्दल 'शिष्यवृत्ती' आणि 'ज्ञान' यांच्या विनियोगाची एक विशिष्ट पद्धत आणि संहिता या विषयावरील लेखनात कार्यरत असलेल्या विशिष्ट श्रेणींद्वारे स्त्रीवादी संदर्भाचा त्यांचा प्राथमिक मुद्दा आहे. हितसंबंध जसे की ते यूएस आणि पश्चिमेकडे व्यक्त केले गेले आहेत" (मोहंती, 1986, p.61). अनेक पाश्चात्य स्त्रीवादी विद्वान तिसऱ्या जगातील स्त्रियांची विविधता कमी करतात, पाश्चात्य विद्वानांसाठी ती एकसंध श्रेणी आहे असे गृहीत धरून वसाहत करतात. मोहंती यांनी तिसऱ्या जगावरील संशोधनात पाश्चात्य स्त्रीवाद्यांनी वापरलेली तीन विश्लेषणात्मक तत्त्वे ओळखली. हे आहेत: प्रथमतः, स्त्रिया एका सार्वभौमिक, सुसंगत गटासाठी एकसारख्या इच्छा आणि संस्कृतींमधील गरजा तयार करतात; दुसरे म्हणजे, हे गृहितक सिद्ध करण्यासाठी पद्धतींचा अविवेकी वापर; आणि तिसरे म्हणजे, सत्ता आणि संघर्षाचे एक चिकित्साक प्रारूप जे सरासरी तृतीय-जगातील स्त्रीच्या एकल कल्पनांना प्रोत्साहन देते. मोहंती सुचवितात की हे दोष वांशिक केंद्रीकरण (ज्यामुळे सार्वत्रिकतेची चुकीची धारणा होते), सामाजिक-आर्थिक विशेषाधिकार आणि संशोधनाच्या वस्तूंवर एखाद्याच्या संशोधनाच्या परिणामाबद्दल अपुरी आत्म-जागरूकता यांच्या संयोगातून निर्माण होतात. मोहंती यांचे विश्लेषण उपयुक्त ज्ञानशास्त्रीय मार्गदर्शक तत्त्वे प्रदान करते जे संशोधकांना - अगदी तिसऱ्या जगातील लोक त्यांच्या स्वतःच्या संस्कृतीबद्दल लिहितात - त्यांच्या स्वतःच्या संशोधनातील समान त्रुटी टाळण्यासाठी मदत करू शकतात.

हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की चंद्र तळपदे मोहंती सामान्यीकरणाच्या विरोधात वाद घालत नाहीत, कारण सामान्यीकरणाशिवाय संशोधनात कोणताही निष्कर्ष काढणे जवळजवळ अशक्य आहे. ती ज्यासाठी युक्तिवाद करत आहे ते "जटिल वास्तवांना

प्रतिसाद देणारी, ऐतिहासिकदृष्ट्या विशिष्ट सामान्यीकरणे" आहे आणि ती "सामरिक राजकीय ओळख आणि आपुलकी निर्माण करण्याची आवश्यकता" (मोहंती, 1986, p.77) यालाही सहमत आहे. या निबंधाच्या शेवटी, आणि तिच्या नंतरच्या कामात, ती पाश्चात्य स्त्रीवादी विद्वानांनी कमी करणारी, विवादास्पद वसाहतवादाचे पर्याय सुचवते. तिच्या पूर्वीच्या कामाची पुनरावृत्ती करणाऱ्या एका निबंधात, ती म्हणते की "विरोधी-सांस्कृतिक स्त्रीवादी कार्याने संदर्भ, व्यक्तिनिष्ठता आणि संघर्षाच्या सूक्ष्म राजकारणाकडे तसेच जागतिक आर्थिक आणि राजकीय प्रणाली या प्रक्रियांच्या "सूक्ष्म राजकारणाकडे" लक्ष दिले पाहिजे" (मोहंती, 2003, p.223). हे संशोधकांसाठी महत्त्वपूर्ण सूचक आहेत: त्यांनी त्यांच्या संशोधनाचे विषय कसे समजून घेतले आणि तपासले पाहिजे, तसेच त्यांनी त्यांच्या संशोधन आणि संशोधन विषयांबद्दल त्यांच्या स्वत: च्या स्थानाची जाणीव आणि जाणीव कशी असावी यावर देखील (यामध्ये जाणीवपूर्वक टीका करणाऱ्या श्रेणींचा समावेश आहे उदा. "वेस्टर्न "आणि "तिसरे जग").

मोहंती सुचवितात की, सर्व महिलांना सारखेच सामान्यीकरण करण्याऐवजी, आपण त्यांच्यातील फरक समजून घेतले पाहिजे, जगातील महिलांकडे शेजारी म्हणून पाहणे आवश्यक आहे, ज्यांच्या जवळ आणि एकत्र राहण्यामुळे अर्थपूर्ण युती होऊ शकते. पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्स प्रमाणे, मोहंती देखील एक विश्लेषकापेक्षा अधिक अभ्यासक आहेत. त्या एक आशावादी आहे ज्या विचार करणे आणि एकता आणणे या दोन्ही गोष्टींवर लक्ष केंद्रित करतात. त्यांच्या पुस्तकात, फेमिनिझम विदाऊट बॉर्डर्स (2003), त्या लिहितात: "मला शांतता आणि बहिष्कारांशिवाय स्त्रीवादाबद्दल बोलायचे आहे जेणेकरून एकाच वेळी बहुवचन आणि सीमांचे संकुचितपणा आणि सीमा ओलांडण्याची मुक्ती क्षमता यांच्यातील तणावाकडे लक्ष वेधण्यासाठी. आणि आपल्या दैनंदिन जीवनात या सीमांवर" (मोहंती, 2003, p.2). स्थानिक आणि आंतरराष्ट्रीय स्त्रीवादी एकता आणि सक्रियता या दोन्हीसाठी संभाव्य जागा म्हणून त्या जागतिकीकरणविरोधी संघर्षांवर लक्ष केंद्रित करतात. त्या जागतिकीकरणाविषयी "पुनर्वसतीकरणाची जागा" म्हणून लिहितात तसेच "स्त्रियांच्या जीवनाच्या अधीनतेचे विविध आच्छादित प्रकार उघडकीस आणण्यासाठी आणि दृश्यमान करण्यासाठी साम्राज्यवादी विरोधी, भांडवलशाही विरोधी आणि संदर्भित स्त्रीवादी प्रकल्पाच्या गरजेवर जोर देतात" (मोहंती, 2003, पृ. 236). त्या स्त्रीवादी कार्यकर्त्यांना आणि विद्वानांना "सामूहिक प्रतिकाराची रूपे ओळखा आणि पुन्हा कल्पना करा" असे आवाहन करतात जे विविध समुदायातील स्त्रिया त्यांच्या दैनंदिन जीवनात लागू करतात (मोहंती, 2003, p.236). इतर स्त्रीवादी दृष्टिकोनाच्या सिद्धांतकारांप्रमाणेच, मोहंती देखील, स्त्रिया आणि इतर दबलेल्या व्यक्तींना त्यांच्या विशिष्ट दृष्टिकोनात असलेल्या मुक्तीविषयक ज्ञानावर विश्वास ठेवतात. काळजीपूर्वक सीमा ओलांडणे आणि युती करून, स्त्रिया आणि इतर शोषित व्यक्ती त्यांचे "संभाव्य ज्ञानविषयक विशेषाधिकार, तसेच त्यांच्या विशिष्ट प्रकारची एकता" सध्याच्या काळासाठी "स्वातंत्र्यवादी राजकारणाची पुनर्कल्पना करण्याचा आधार" म्हणून वापरू शकतात (मोहंती, 2003, पृ. .236).

तुमची प्रगती तपासा :

चंद्र तळपदे मोहंती यांची जागतिक स्त्रीवादी संशोधन विषयी चर्चा करा

२.६ सारांश (CONCLUSION)

वरील विभागांमध्ये, आम्ही समकालीन स्त्रीवादी विद्वानांच्या स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्रावरील काही महत्त्वाच्या सिद्धांताचा अभ्यास केला आहे. आम्ही डोना हारावेची मानवी आणि सामाजिक विज्ञानातील स्थित ज्ञानाची संकल्पना, समाजशास्त्रातील स्त्रीवादी दृष्टिकोन सिद्धांताचा डोरोथी स्मिथचा विकास, पॅट्रिशिया हिल कॉलिन्सची भिन्नता आणि कृष्णवर्णीय स्त्रीवादी विचारांची तिची मांडणी तसेच शेवटी, चंद्र तळपदे मोहंती यांचे उत्तर वसाहतवादी समालोचन पाहिले. पांढऱ्या युरो-अमेरिकन स्त्रीवाद आणि जागतिक स्त्रीवादी एकता आवश्यकतेवर तिचा भर होता. आम्ही या सिद्धांतांमधील परस्परसंबंधांवर देखील चर्चा केली आहे, ते केवळ फॅलोगोसेंट्रिक ज्ञानावरच नव्हे तर एकमेकांवर कसे प्रतिसाद देतात, टीका करतात आणि प्रतिबिंबित करतात. या परस्परसंबंधित स्त्रीवादी ज्ञानशास्त्र मानवी आणि सामाजिक विज्ञान संशोधनात कशाला प्राधान्य द्यायला हवे याच्या दृष्टीकोनात आमूलाग्र बदल कसे देतात हे आम्हाला समजले आहे. या सर्व स्त्रीवादी विद्वानांच्या कृतींद्वारे आपण ज्ञानशास्त्र शिकलो आहोत जी व्यक्तीचे महत्त्व, स्थित, भिन्न, विशिष्ट, वशित, पूर्वी प्रबळ किंवा सार्वत्रिक किंवा मौल्यवान म्हणून गृहीत धरलेल्या गोष्टींचे प्रमाणीकरण करतात. यातील प्रत्येक विद्वानांनी अशा पद्धती आणि सिद्धांत मांडले आहेत जे मानवी किंवा सामाजिक विज्ञानातील आपल्या स्वतःच्या संशोधनावर लागू होऊ शकतात. आज, स्त्रीवादी संशोधक त्यांच्या शिष्यवृत्ती आणि सक्रियतेद्वारे विविधता आणि मुक्ती शोधण्यासाठी आणि त्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी दृष्टिकोन सिद्धांत आणि त्यातून विकसित झालेल्या इतर ज्ञानशास्त्रांचा वापर करतात.

२.७ प्रश्न (QUESTIONS)

१. डोरोथी स्मिथ यांचा स्त्रीवादी भूमिका सिद्धांताची सविस्तर चर्चा करा.
२. डोना हारवे यांची स्थित ज्ञान विषयाची संकल्पनेची सविस्तर चर्चा करा.
३. पॅट्रीसिया हिल कॉलिन्स यांच्या वेगळेपणाचे वास्तव या संकल्पनेवर्ती सविस्तर लिहा.
४. चंद्र तळपदे मोहंती यांची जागतिक स्त्रीवादी संशोधन विषयी चर्चा करा.

या घटकातील प्रश्न सविस्तर विचारले जातील म्हणून तुम्हाला या प्रत्येक स्त्रीवादी विद्वानांच्या संकल्पना आणि ज्ञानशास्त्रे, वैयक्तिकरित्या आणि एक गट म्हणून समजून घेणे आवश्यक आहे.

२.८ संदर्भ (REFERENCES)

1. Butler, J. (1990). Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. New York: Routledge.
2. Collins, P. H. (1990). Black feminist thought: Knowledge, conscious and the politics of empowerment. New York: Routledge.
3. Collins, P.H. (1992). Transforming the inner circle: Dorothy Smith's challenge to sociological theory.Sociological Theory. 10(1), 73-80.

4. Dillon, M. 2020. Introduction to sociological theory: Theorists, concepts, and their applicability to the twenty-first century. 3rd ed. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
5. Griffin, G. (2017). A dictionary of gender studies (Oxford Quick Reference Online). OUP Oxford.
6. Haraway, D. (1988). Situated knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. Feminist Studies, 14, 575–599.
7. Harding, S. (1986). The science question in feminism. Ithaca: Cornell University Press.
8. Harding, S. (ed). (2004). The feminist standpoint theory reader. New York and London: Routledge.
9. Hartsock, N. C.M. (1983). Money, sex, and power: Towards a feminist historical materialism. Boston: Northeastern University Press.
10. Mohanty, C.T. (2003). Feminism without borders: Decolonizing theory practicing solidarity. New Delhi: Zubaan.
11. Mohanty, C.T. (1986). Under western eyes: Feminist scholarship and western discourses. Feminist Review, No. 30, 62-88.
12. Smith, D. (1990). The conceptual practices of power: A feminist sociology of knowledge. Boston: Northeastern University Press.
13. Smith, D. E. (1987). The everyday world as problematic: A feminist sociology. Boston: North-eastern University Press.
14. Smith, D. (2005). Institutional ethnography: A sociology for people. Lanham, MD: Rowman& Littlefield Publishers.
15. Wallace, R. A. and Wolf.A. (1995). Contemporary sociological theory: Continuing the classical tradition, fourth edition. Prentice-Hall.

❖❖❖❖